

ԾԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

ՀԱՐԱԶԱՏ

ԼԱՐԵՐ

ՀԱՅՊԵՏ ՀՐԱՏ

ՇԵՐՈՒՆ ԹՈՐԴՈՄՅԱՆ

891.99
Բ-81

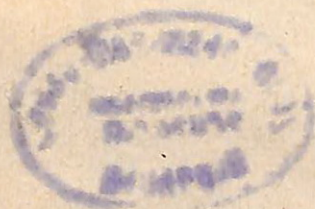
ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԵՐԱՐԱՆ 1981 թ.

ՀԱՐԱԶԱՏ ԼԱՐԵՐ

9433

11' 28018

ЦЕРУН ТОРГОМЯН
РОДНЫЕ СТРУНЫ
(На армянском языке)
Арм. изд. Ереван, 1947

ՀԱՐԱՋԱՏ ԼԱՐԵՐ

1.

Ձյունն իջել էր արդեն սալապան Մեղքոնի մագերին, դեմքին բազմաթիվ ծալքեր ու փոսիկներ էին գոյացել, նա ծերացել էր արդեն: Բայց ձեռների ու ոտների մեջ դեռ եռանդ ու աշխուժություն կար: Կյանքը սալի վրա էր մաշել նա ու սիրում էր սալը հայրական տան պես:

Ոչ մի ձայն, ոչ մի նվագ այնքան անուշ չէր հնչում նրա ականջին, որքան իր սալի միալար ու միապաղաղ ձոննչը: Ոչ մի էակ աշխարհում, այնքան սիրելի ու մտերիմ չէր նրան, որքան իր ջուխտ եզները՝ ջլաբազուկ ու հաստապինդ, միագույն ու միատարիք, ոլորուն կոտորներով, վաստակաբեկ, բարի աչքերով: Տարիներ ի վեր նրանք աշխատել էին ծերունի սալապանի հետ միասին, հավասարապես բաժանել ուրախությունն ու տխրությունը: Ու ծերունին ջերմորեն սիրում էր նրանց հարազատ որդիների պես: Չէ՛ որ նա ոչ ոք չունեիր, զուրկ էր ընտանեկան քաղցրությունից և այդ եզներն էին միակ հարազատները նրա կյանքի:

Ահա նրանք, այդ եզները, կանգնել են ախոռում մսուրի առաջ, ուտում են կամ գլուխները խոնարհած՝ հորանջում: Ծերունին խանդաղատանքով շոյում է նրանց մեջքն ու վիզը և կարծես կենդանիների շնչառությամբ արբած՝ անուշ երազներով օրորվում: Երբ նա կուցած՝ ցախավելով մաքրում է փեյիսը և կուլտ անում ախոռի մի անկյունում, կամ խոտի խորձը բերում, քրքրում է մսուրի մեջ, կենդանիները ժպտում են կարծես, կիսախուկ մրամիող աչքերը հա-

ռում նրան՝ իրենց անհուն գոհունակութիւնն ու հավատարմութիւնն արտահայտելու համար: Նրանք դնչերը երկարում են, վզները մսուրի սյունին են քսում կամ թե մեղմիվ որոճում:

«Մատաղ լինեմ ձեզ»,—մըմնջում է ծերունին:

Նրա սպիտակ արտեանունքների տակ թաղված աչքերը ժպտում են, տարիների հարվածից կոշկոռված դեմքն ինքնագոհ արտահայտութիւն է ստանում, հոգին բերկրանքով լցվում:

Ուշ երեկոյան նա պառկում է ակոռի խորքում դռնվող բարձրագիր թախտին և շուրջը տիրող մառախուղի ու զաղջ օդի մեջ ննջում:

2.

— Հե՛յ-հե՛յ, քաշեք հա՛, քաշե՛ք, մատաղ ձեր ուսին ու ոտին, ուժ ու զորութիւն ձեր ամուր լանջին...

Առավոտ է: Արևը հենց նոր է իր վարդագույն շողերը ցանել հորիզոնի վրա: Անասելի ցանկութեամբ ծաղիկներն ու խոտերը արեին են ձգտում և նոր կյանքով լցված՝ ժլպտում հեզանազ: Լուսաթաթախ երկինքն այնքան պայծառ է ու ջինջ, որ կարծես ժպտում է անրջող աչքի պես: Նրկնքի անհուն կապույտում իր վիթխարի զանգվածով արձանացած է ծերունի Արարատը՝ գլխին ճերմակ թագ, դեմքը խոժոռ ու անհաղորդ: Ո՞վ գիտե, ինչ է պատմում դարերի անյուր խորքից ելած այդ ալեոր ծերունին, ինչ դառն հուշեր ու դեպքեր՝ հեռավոր ու մոտավոր անցյալից...

Արտերի ու դարավանդների եղերքին կանգնել են բարդինները, դեպի երկինք ձգել իրենց թևերը և կարծես տարվել են ինչ-որ մտքով, երազում են: Իսկ արտուտները ճովողելով իշնում են արտերի վրա, ինչ-որ բան որոնում, ապա կրկին ուրախ երգերով բարձրանում են երկինք: Հեռուներից լսվում է ձիու խրխինջը: Սարալանջին հնձվորը խոտ է հնձում բեկի կամ աղայի համար: Երբեմն-երբեմն լսվում է նրա երգը: Տխուր է այդ երգը, թախծալի: Ո՞վ գիտե, իր աշխատանքի ի՞նչ չնչին մասն է իրեն բաժին ընկնում...

Ծերուկ Մեղքոնի սայլը մեղմորեն շարժվում է արտերի

ու այգիների միջով: Մեղքոնը ուրիշների համար վարձով խոտ, փայտ, կամ ուրիշ բան է կրում և այդ վարձով մի կերպ իր ու եղների գլուխը պահում: Ապրում է նա լավ ու վատ օրերն իրար խառնած: Ախոռի դռանը հանգստացած սալը շնչավորվել է, սոնինները տնքում են, երգում միալար: Այդ երգը ծերուկ սալապանին ուժ ու եռանդ է ներշնչում: Հանդիսավոր ու համրընթաց քայլում են եղները, չեն շտապում, անմոռնչ քաշում են բեռնավորված սալը, սիրով կատարում տիրոջ կամքը:

Ոսկեծալիտ արևը բարձրանում է երկինք: Սկսում է Արարատյան դաշտի սովորական տոթը: Որքան լավ է կանաչափառ այգիներում, ուր տերևների արանքից կարմրին է տալիս կեռասը, ժպտում ծիրանը կամ պատկերվում է թերհաս դեղձի տխուր դեմքը:

Նրկարադունչ սալին բազմած՝ ծերուկ Մեղքոնը չի շտապում, չի ուզում խանգարել եղների դանդաղ երթը: Որտեղ էլ նա գնա հայրենական այս դաշտում, արթուն պահակի պես նրան հետևում է հավիտենապես անշարժացած ալեոր Մասիսը:

3.

Այս անգամ ծերուկ Մեղքոնի սալին վիճակվել էր ուրիշ բան փոխադրել...

Սաստիկ մռայլ էր Մեղքոնը, սիրտը բեկված, աչքերը պղտոր ու մալուխ:

Սկսվել էր իմպերիալիստական պատերազմը և սարսուռ ազդող դեպքեր էին տեղի ունեցել ծերուկ սալապանի աչքի առաջ: Տաճկահայաստանում կոտորում էին հայերին՝ նրանք ստիպված էին տասնյակ հազարներով թողնել իրենց տուն ու տեղը և փախչել, ապաստան գտնել Արարատյան դաշտի գյուղերում ու քաղաքներում: Եվ այժմ նրանք անխնամ թափվել էին հրապարակներում, եկեղեցիների և դրպորոցների բակերում, պատերի տակ:

Հազարավոր մարդիկ մնացել էին անօթևան, անկրակ ու անճրագ, անտեր ու սոված: Պատերազմ էր, արյուն էր թափվում, ամեն ոք մտածում էր իր մասին: Եվ փախստա-

կանները, համարյա անօգնական՝ մեռնում էին սովից, տա-
րափոխիկ հիվանդություններից:

Երբ ծերուկ Մեղքոնը տեսավ այդ սոսկալի պատկերը,
սև օրվան համար պահած երկու պարկ ալյուրը բարձեց
սայլին և շարժվեց դեպի մոտակա քաղաքը:

«Գնանք խեղճերին օգնենք»։ մտածալ նա կարեկցու-
թյան խորը զգացմունքով լցված:

Նա այդ ալյուրը բաժանեց մի քանի ընտանիքի, Դոնը
խորին շնորհակալություն հայտնեցին նրան: Բայց երկու
պարկ ալյուրով կարելի՞ էր այդ բազմաթիվ խեղճերի ցու-
վերն ամոքել, նրանց ծով կարիքները բավարարել:

Երրուկն որոշեց շարունակել իր օգնությունը: Նրան
առաջարկեցին փողոցներում ընկած մեռելները փոխադրել
գերեզմանատուն: Եվ նա հանձն առավ...

Խիստ ծանր ու անախորժ էր այդ գործը ծերունու հա-
մար, բայց քաղաքացիական պարտականության և մարդա-
սիրության զգացմունքն ստիպում էր նրան լուռ տանել այդ
անախորժությունը:

— Քաշեք հա՛, քաշե՛ք, մեր եղբայրներն են սրանք,
անխիղճ ու անսիրտ մարդկանց զոհ դարձած մեր խեղճ
եղբայրները,— մրմնջում էր ծերունի մեռելատարը՝ սայլի
հենակին նստած:

4.

Մահվան պես խորհրդավոր ու մռայլ էր սայլի հրթր,
իսկ նրա ճօինը լալազին մի ողբ էր շրջապատող լռության
մեջ: Մեռելներին ուղեկցող այդ տխուր սրտմաշուկ երգը
շարունակ հնչում էր ծերունու ականջին:

Ահա մի քանի օր է, որ Մեղքոնի սայլը բեռնվում է
դիակներով, և ծերունու ցավատանջ սիրտը տնքում է այդ
սոսկալի պատկերից: Կարծես նրա դեմքն ավելի է չորացել,
խորշոմել, թախծալի աչքերն ավելի խորն են ընկել, իսկ
ուսերին ինչ-որ տարօրինակ ծանրություն է ճնշում...

Այդ օրը նա սովորականից ավելի ուշ էր գնում գերեզ-
մանատուն:

Վերջալույսի վտիտ ցուրերը վաղուց էին մարել: Մութն

Քշեկ էր արդեն և իր մռայլ քողի տակ առել քաղաքը: Դեպի ծայրամասը ձգվող փողոցն ամայի էր: Միմյանցից հեռու նստած միահարկ տները պատկերվում էին ուրվականների պես: Մեռելատար սալն էր միայն շարունակում իր խռչող ճոխնը, որ ճնշում, այրում էր ծերունու ուղեղը:

Այդ երեկո եզները հազիվ էին շարժվում. հեռում, տընքում էին շնչապատառ, բերաններից փրփուր էր ցայտում: Եվ ծերունուն թվում էր, թե նրանք արտասվում են... Նրանք գլուխները խոնարհում, վզները թոթափում էին, կարծես ուզում էին ազատվել լծից, կարծես դժգոհ էին, որ տերը այդպիսի ծանր ու անհաճո աշխատանքի է լծել իրենց: Ո՛ւր էր նրանց առաջվա կորուվը, աշխուժությունը, երբ քայլում էին կանաչածածկ դաշտերով:

Ծերունին այնպիսի՝ կարոտով մտաբերեց դաշտավայրի ազատ բնությունը, ախոռի բարձրադիր թախտը: Նա այնպե՛ս էր ուզում պառկել թախտին հանգստանալ, կարծես թուլացել էր, անդիմադրելիորեն ուժաթափ էր լինում: Ամեն ինչ մռայլ էր շուրջը, ամեն տուն անճոռնի ուրվական, իսկ փողոցի ծառերը պատկերվում էին որպես խորհրդավոր մութ զանգվածներ: Մի ցուրտ, անախորժ սարսուռ էր սողակում նրա մարմնով, և նա դողում էր: Նրան անտանելի թվաց մեռելներից բուրող յուրահատուկ հոտը և այն գիտակցությունը, որ ինքը գտնվում է դիակների մեջ: Նրան թվում էր, թե իր կռնակը մեռելներից անջատող տախտակյա միջնորմը քանդվել է և հետևից զգում է ինչ-որ անսովոր շրջյուն...

— Դե՛, շուտ, քաշեք հա՛, անիծածնե՛ր, թեզ արեք,— գոռում էր ծերունին եզների վրա և ձիպոտով անխնա հարվածում նրանց:

Խեղճ անասունները շղայնացել էին, փնշում էին ու ծանրորեն շնչում: Առաջին անգամն էին տիրոջից այդքան անողորմ հարվածներ ստանում:

Սալլապանին թվում էր, թե նրանք դանդաղ են շարժվում, չեն շտապում, մեղավոր են:

Հանկարծ նրան թվաց, թե մեկը շոշափում է իր մեջքը,

ապա կարծես զգաց ինչ-որ խլրտում ու շարժում: Կարծես թե ինչ-որ բան կամացուկ բարձրանում էր իր կոնակն ի վեր, իջնում ու խտտում իր մեջքը: Տախտակյա միջնորմին մոտ ընկած դիակներինց մեկը սկսել էր շարժվել ու թևը բարձրացնել վերև...

— Մեղա՛, քեզ տե՛ր, մեղա՛,— փնթփնթաց ծերունին սարսափած:

Կարծես առասպելական ուրվականների մի բաղմոթյուն ամեն կողմից հարձակվեց: Ահա նրանցից մեկը խափարեց մեջ եկավ, արձանացավ սալապանի դեմ առ դեմ և անդունդախոր հայացքը սուղեց նրա ահալալած աչքերի մեջ: Մյուսը, ավելի անճոռնի ու ալլանդակ, փաթաթվեց և ոսկրացած թևերով սղմում էր նրա վրա: Ուրիշները պար բռնած ցատկոտում, ծամածուռվյուններ էին անում նրա շուրջը, հեռում էին, կամացուկ քրքշում, և մի խուլ, մահասարսուռ խոփառոց էր լսվում...

Սարսափահար Մեղքոն ապերը իջավ սալից և խելազգարի պես լեղապատառ վաղեց քաղաքից դուրս...

Իսկ եզները կանգ առան և շփոթված ու անհանգիստ նայում էին խավարի մեջ, չէին հասկանում, թե ինչո՞ւ տեղը լեցեց իրենց ու գնաց:

Բայց մի աներևույթ հզոր բան սալապանին դրդեց կանգ առնել և մի տիրական ձայն հնչեց նրա սրտում.

«Ո՛ւր ես փախչում, այ մարդ, ինչո՞ւ ես լքում սալը, եզները, հարազատները, կյանքը, ամեն ինչ: Մի՞թե այդքան վախկոտ ես, փոքրոգի...»

Ու շարժեցին նրա սրտի բյուրավոր լարերը, կարծես փարատվեց ծանր տեսիլքը, մղձավանջը, հոգին լցվեց անզուսպ բաղձանքով՝ կյանքի, մարդկայնության խորը զգացմունքներով, արիացավ ու ետ դարձավ ամեն վտանգ ու պատահար հանձն առած մարտիկի վճռականությամբ: Նա կանգնեց սալի առաջ, լծկալից բռնեց և եզներին ստիպեց հետևել իրեն:

Նվ համատարած լռության մեջ կրկին հնչեց ողբասաց ճոխնչը...

Սալլը մտաւ գերեզմանատան մօտ շրջագիծը և կանգ առաւ: Խաւարի մեջ պատկերվեց գերեզմանատան պահակի մութ ուրվանկարը, մոտեցաւ սալին և հարցրեց.

— Էլի բերի՞ր, Մեղքոն ապեր. մի՞թե դրանց վերջ ու սահման չկա...

— Արեւիդ մեռնեմ, Մարտին ջան, մի նեղություն քաշի ճրագ բեր, տեսնելու բան կա,—խնդրեց ծերուկը դողդոջուն ձայնով:

Պահակն իր ընտանիքով ապրում էր գերեզմանատան ծայրի տնակում: Նա գնաց և շուտով վերադարձաւ հագիւլ իր շուրջը լուսավորող ճրագը ձեռքին, լույսը գցեց սալապանի վրա, տեսաւ նրա տառապալից դեմքն ու կծկված, փոքրացած մարմինը և ասաց.

— Վա՛հ, էդ ի՞նչ է պատահել քեզ, այ մարդ, դողացնում ես:

— Զանիդ մատաղ, մի էդ լույսը գցիր սալին, մեռելները շարժվում են, հարություն են առել: Մեղա՛ քեզ տեր, փառաց թագավոր...

Եւ սալապանը երկյուղածորեն խաչակնքեց երեսը:

Պահակը երկար տարիներ գերեզմանատանն ապրած և աշխատած լինելով՝ ամուր սիրտ ունէր: Ծրագի աղոտ լույսը գցեց սալին և մեռելների արանքում տեսաւ մեկին, որ թևը ջղաձգորեն շարժում էր:

— Հլա՛, ախպերս, ճիշտ որ նրանցից մեկը սաղացել է: Անսիրտ մարդիկ սաղն ու մեռածը, չորն ու թացը իրար են խառնել:

— Աստված, տեր ամենակալը պատժեց մեզ, ով գիտե ի՛նչ մեղք էինք գործել,—պատասխանեց ծերուկը մոռմոքով ձայնով:

— Դա ասածու բանը չի, ախպերս, մեր գլխին եկած էս մեծ փորձանքն ու դժբախտությունն արյունախում ու գազան մարդկանց գործն է, նրանց սարքածը, թե չէ՝ ժողովուրդը, աղքատ գյուղացին, իրենց արդար քրտինքով ապ-

քող մարդիկ ինչ մեղք էին գործել, որ աստվածը պատժեր...

Այսպես ասելով պահակը մոտակա բարձր շիրմաքարին դրեց ճրագը և սկսեց մեռելներին ցած թափել, որպեսզի գերեզմանափորները գան ու թաղեն:

— Էդ մեկը թող, Մարտին ջան, թող մնա սայլին:

Պահակը կատարեց սայլապանի խնդիրը: Նա մաքրեց սայլը, իսկ թեկը շարժողին թողեց այնտեղ: Ապա ճրագն ավելի մոտ բերելով ուշադրությամբ նայեց և ասաց.

— Այ մա՛րդ ջահել տղա է խեղճը: Ուլ գիտե, ո՞ր ծնողն է կորցրել իր մինուճարին...

Նա ճրագը դրեց սայլին, քայլերն ուղղեց տուն և քիչ հետո վերադարձավ մի աման ջրով: Զուրը սրսկեց պառկած տղայի երեսին, ճակատին, թաց մատներով շոյեց և մաժեց նրա վիզն ու քունքերը և տղան ջղաձգորեն շարժվեց, մի ոտքը ծալեց, թեկը երկարեց, խորը շունչ քաշեց, փակ կոպերը կամաց-կամաց բացվեցին և նրանց արանքից երևացին կենդանության շող անկայծող աչքերը:

— Սաղանում է: Ինչ գիտես ինչ հիվանդությունից կամ սովից է չորացել, տապակվել խեղճը: Մածունը կամ թաշնապուրը ճար ու դարման կաներ, ափսոս, որ չունեմ,— ասաց պահակը:

— Կտանեմ մոտս, կխնամեմ, ճար կանեմ, ոտքի կըկանգնեցնեմ,— ասաց Մելքոն ապերը ջերմորեն և քաշեց եզների լծկալից:

Սայլը ճռնչաց և արագորեն դուրս եկավ գերեզմանատան շրջանակից: Իսկ պահակը ճրագը ձեռքին գնաց տուն:

Կարծես մի ծանր քար գլորվեց Մելքոն ապոր ուսից, երբ սայլը դուրս եկավ հեռատարած հարթավայրը և սկսեց գնալ արտերի ու բանջարանոցների միջով ձգվող մեծ ճանապարհով: Մերունին թողեց լծկալը և քայլում էր սայլի կողքով: Եզները գիտեին ճամբան և գնում էին հանդարտ, անարգել:

Նաղաղ ու անդորր գիշեր էր: Արագածի լանջերից փչում էր զով հովը և շոյում, թարմացնում էր սայլապանի գեմքը: Թեև նրա աչքին էլ չէին պատկերվում զանազան

ստվերներ, ուրվականներ, բայց տխուր մտքերը շրջապատել շարչարում էին նրա ուղեղը:

«Արդյոք ինչո՞ւ էդպես վատ են մարդիկ, ծանր է կյանքը, էդքան դժվար են աշխարհի գործերը: Մի՞թե հնարավոր չէ, որ մարդիկ հաշտ ու սիրով ապրեն և լավ կյանք ստեղծեն իրենց համար: Զարմանք բան է, ախպեր...»

Սալլի վրա պառկած հիվանդը տնքաց, խորը հառաչանք արձակեց, շարժվեց դեռ ու դեռ և կամացուկ մրմնջաց. «Ա՛խ, մայրիկ ջան...»

— Հա ջան, ջանիդ մատաղ, կտանեմ քեզ, աչքիս լույսի պես կպահեմ, կպահպանեմ, ոտքի կկանգնեցնեմ, կբուսեմ արևին, կյանքին, աշխարհին, մատղաշ ջանիդ մատաղ,—արձագանքեց սալլապանը նոր լիցք ու եռանդ ստացած:

6.

Ի՞նչ ջերմությամբ ու գուրգուրանքով Մելքոն ապերը խնամեց ախոռի խորքում թախտին պառկած հիվանդին: Որքա՞ն սեր ու գգվանք կար կին ու երեխա չունեցող, հարազատների կարոտ քաշող այդ մենավոր մարդու մեջ: Մինչև անգամ մսուրի առաջ կանգնած եղները, լսելով հիվանդի տնքոցներն ու հազը և իրենց տիրոջ ջերմագին պատասխան—բացականչությունները, երբեմն-երբեմն գլուխները դարձրած, նայում էին թախտի կողմը: Արդյոք ի՞նչ խոհ կամ զգայություն առաջ բերեց այդ նոր երևույթը անբան անասունների մեջ:

Սալլապանին հարկ չեղավ դիմել բժշկի կամ ուրիշների օգնության: Հետևելով գերեզմանատան պահակի խորհրդին՝ նա ուժ տվեց մածնին, կաթին, մածնապուրին: Նստում էր հիվանդի կողքին, նրա գլուխը դնում իր ծնկանը, շոյում, փաշփաշում էր մաղերը և կերակրում ինչպես մայրը՝ որդուն:

— Դե կեր, շատ կեր, գորացիր ու վեր կաց, բալա ջան...

Մի ամիս հետո հիվանդը ոտքի ելավ, ախոռից դուրս էր գալիս, նստում դռանը, մեծ քարին: Գանգուր մազերով, խոհուն աչքերով մոտ տասնչորս տարեկան տղա էր. նա՝ Արտաշ անունով, բայց տակավին թույլ էր, շատ գունատ ու վտիտ: Արևն ու լույսը նոր-նոր էին ուժ ու կորով հաղորդում նրան:

Մի օր գործից հետո՝ Մելքոն ապերը նստեցրեց նրան իր կողքին և խնդրեց պատմել իր կյանքից, պատերազմից, պաղթից:

— Կարելի՞ է պատմել այն սարսափելի փոթորիկները, որ անցան մեր գլխով,—ասաց պատանին խորը հառաչելով,—Արածանու ափին էինք ապրում, լեռների գրկում: Գեղեցիկ էր մեր երկիրը, բերքով-բարիքով առատ, օդը՝ դուր, ջուրը՝ պաղ: Հող էինք մշակում, անասուն պահում և ապրում էինք լավ թե վատ: Երեք տարի ես սովորեցի դպրոցում, հետո օգնում էի հորս սարում, դաշտում: Սկսվեց մեծ պատերազմը, ցնցեց բոլորիս սրտերը, տակն ու վրա արեց մեր կյանքը: Մի օր էլ սև ամպն իջավ ու պայթեց մեր գլխին: Տաճկական կանոնավոր զորքերը շրջապատեցին մեր շրջանի դուռերը, փորձեցին հայերին կոտորել, տեղահանել: Ինչո՞ւ, ի՞նչ մեղքի համար, մինչև էսօր ես չգիտեմ... Մերոնք, տղամարդիկ թե կին, քարով, փայտով, ատրճանակով թե հրացանով ինքնապաշտպանության դիմեցին և ժողովրդին գաղթեցրին դեպի արևելք: Անհավասար կռիվ էր: Մերոնք կռվում էին թվով շատ ավելի և լավ զինված կանոնավոր զորքի դեմ: Շատ արյուն թափվեց, շատ զուգեր ու քաղաքներ ավերվեցին, մոխիր դարձան: Հարյուրավոր կիլոմետրներ անցանք, կտրեցինք սարեր, ձորեր, ծործորներ: Գիշեր-ցերեկ դնում էինք: Հայրս ու մեծ եղբայրս կռվում սպանվեցին: Ուժահատ լինելուց թե սովից մեռավ փոքր քույրս: Ծով արցունք թափվեց մորս աչքերից: Հորեղբայրս մեզ խառնեց իր ընտանիքին, բայց սահմանի մոտ կորավ նա, սպանվեց՝ թե գերի ընկավ, հայտնի չէ: Մենք եկանք ու թափվեցինք էջմիածնի պատերի տակ, մի քանի տասնյակ հազար ժողովուրդ թափվեց այնտեղ: Ասեղ պեղեռ

տեղ, շարժվելու ճար-ճարանք չկար: Մի օր մեծ քույրս ընկավ գետին, դեղնեց, չորացավ ու հանգավ... Հազիվ էին չորացել մորս աչքերը, երբ ես ընկա, տաքության մեջ տապակվում էի, կարծես թե ինձ գցել էին թոնրի մեջ, թեժ կրակի վրա, խաշում էին: Գլուխս սաստիկ ցավում էր, աչքերս դուրս էին թռչում, մարմնիս վրա կարմիր բշտիկներ բուսան... Հիշում եմ մորս, որ ինձ վրա կռացած, ահաբեկ աչքերով արտասվում էր, ծեծում ծնկները, չգիտեր ինչ աներ: Ձե՛ որ նա կորցնում էր իր վերջին զավակին, միակ հույս ու ապավենին: Հետո ուշքս գնաց և էլ չիմացա ինչ պատահեց, ինչ եղավ մայրս, արդյոք սա՞ղ է, թե մեռած, իմ խեղճ մայրը...

Ու փղձկաց պատանին սրտամորմոք: Փղձկաց նաև Մելքոն ապերը և ախոռի համատարած մառախուղի մեջ, թախտի վրա, նրանք փաթաթվեցին միմյանց ու լալիս էին դառնորեն: Նրանց հետ միասին կարծես լուռ արտասվում էր մի ամբողջ ժողովուրդ՝ արտահայտելով իր ծովածավալ վիշտը...

7.

Երկու անգամ Մելքոն ապերը սայլի քիթն ուղղեց դեպի էջմիածին և Արտաշի հետ գնաց նրա մորը փնտռելու: Շատ ման եկան, հարց ու փորձ արին, բայց չգտան:

Պատանին այրվում էր սրտի ցավից:

Երրորդ անգամն էլ գնացին, դարձյալ իզուր անցան նրանց ջանքերը:

Իրիկնադեմին նրանք դուրս եկան քաղաքից, կանգ առան մեծ ճանապարհի եզերքին: Մելքոն ապերն արձակեց հղները և խոտ տվեց նրանց ուտելու:

Ճանապարհով, խմբով թե մենակ, անընդհատ գնում-գալիս էին գաղթականները: Կիսամերկ էին նրանք, ցեցոտիապատ կամ խոռնացած, կարկատած շորերով: Նիհար էին, դեղնած, ոսկրացած, տանջալից դեմքով, մեծ մասը

ոտաբոբիկ: Նրանցից շատերը հագիվ էին կանգնում ոտների վրա և մի կերպ քարշ էին տալիս իրենց ողորմելի գոյությունը: Նրանց թախծոտ աչքերի մեջ դրոշմված էր մեծ ողբերգության սարսուռի պատկերը:

Ճնշված ու հուսաբեկ պատանին մոտեցավ նրանց ու հարցրեց.

— Արդյոք դուք չե՞ք ճանաչում Ազնիվ Ոսկանյանին...

Այդ հարցն այնքան սովորական էր (չէ՞ որ այդ աշխարհում մարդ չկար, որ չկորցնեիր որևէ մեկին), շատերը լուռ անցան՝ առանց ուշադրություն դարձնելու: Մի քանիսն ուսերը վեր քաշեցին, թերևս ուժ չունեին պատասխանելու: Կարծես գերեզմանից հենց նոր դուրս ելած, ծայրահեղ թշվառության տիպար մի ուրվական, կապույտ գլխաշորով մի կին ետ ընկավ բազմությունից և կիսաձայն մրմնջաց.

— Ոսկանյան Ազնի՜վ...

— Ա՛խ մայրիկ ջան, — բացականչեց Արտաշը՝ ընկնելով մոր կրծքին:

Մայրը շփոթված, զարմացած, կարծես ծանր երազի միջից մի վայրկյան նայեց որդուն և ճշաց.

— Արտա՛շ ջան, բալա ջան, այդ դո՞ւն ես, սաղացա՞ր, գետնի տակե՞ն դուրս եկար, հարություն առար, սա ի՞նչ հրաշք է, բալա ջան...

Եվ սաստիկ հուզմունքից ետ ու ետ գնաց, պիտի տապալվեր գետին, բայց որդին բռնեց նրան, պահեց, և նրանք պինդ գրկախառնվեցին, երկար ժամանակ չէին բաժանվում միմյանցից: Մոր աչքերից առատորեն հոսում էին ուրախության արցունքներ:

Հետո նա ուշադրությամբ նայեց որդուն:

— Այ որդի, ո՞վ քեզ փրկեց, ոտքի կանգնեցրեց, ո՞վ քեզ հագցրեց էդ լավ շորերը:

Արտաշը ցույց տվեց Մեղքոն ապորը, որ նրանց մոտ կանգնած ուրախության արցունք էր թափում, և ասաց.

— Այ թե ով: Էս պապիկը, մեր պապիկը...

Եւ մայր ու որդի անդամադրելի ուժով ընկան սայլապանի կրծքին: Մեկքոն ապերը խիստ զգացւած համբուրեց նրանց և սասց.

— Հիմա ես երկու հարազատ ունեմ, մի աղջիկ և մի թոռ... Դե, նստեք, իմ ազիզ բալեք, նստեք գնանք տուն:

Նա հզները լծեց սայլին և նստեց իր տեղը: Սայլի վրա իրար կողքի տեղավորվեցին Արտաշն ու իր մայրը: Վերջինըս շարունակ նայում էր որդուն, կրկին դրկում, կրկին համբուրում, կարծես չէր հավատում աչքերին և լալիս էր թեթևացնելով սրտի ծով դառնությունը:

Սայլը մեղմորեն շարժվում էր ճանապարհի երկայնքն և վեր:

Իսկ գիշերը արդեն մութ փեշերով ծածկել էր աշխարհը:

8.

Քսան անգամ արգասավորվեց ու պտղավորվեց հողը: Երկու տասնյակ ամառ եկավ-անցավ բերքով ու բարիքով ծանրաբեռն:

Արարատյան դաշտի վրա վաղուց էր ծածանվում սովետական դրոշակը: Աշխարհը հիմնովին փոխվել էր, փոխվել էին նաև մարդիկ ու նրանց կյանքը:

Մեկքոն ապոր ախոռը վաղուց էր մոռացվել ու սրբվել մարդկանց հիշողությունից: Այժմ նրա տեղը երկհարկանի տուն էր կառուցված, վերևում երկու լուսավոր սենյակ՝ պատշգամբով ու միջանցքով, ներքևում՝ խոհանոց, մառան, մարադ... Տան ետևը բակն էր, ապա բանջարանոցը և ծիրանի, թթի, կեռասի ու դեղձի ծառերով զարդարուն փոքրիկ այգին:

Հասուն տղամարդ էր արդեն Արտաշը: Նա ստացել էր անասնաբուժական կրթություն և մի քանի տարի էր, ինչ աշխատում էր որպես շրջանային անասնաբույժ: Լավ, ուսումնական կին ունեւր, նա էլ հողբաժնումն էր աշխատում: Երկու երեխա ունեին, աղջիկ ու տղա, երկու ճովողուն

թռչնակ, որոնք տունը լցնում էին ուրախությամբ ու խըն-
դությամբ:

Իսկ Ազնիվը, թեև հասակն առել էր արդեն, մաղերը
ճերմակում էին, բայց լցվել, շաղացել էր, աշխուժացել:
Նոր կյանքը նրան նոր շունչ ու ոգի տվեց, կոկիկ էր հագ-
նվում, շարունակ գործի մեջ էր: Տունը նրա թևն էր, նրա
զարկերակը: Առանց նրան տերև չէր շարժվում: Բարեբե-
ռեք ունեւր, կպած տեղը կկանաչեր, կծաղկեր: Իսկ տան
գործը շատ, որքան ուղես և նրա ուսերին տունը առաջ էր
գնում, բարիքով լցվում...

Նոր տունը, նոր ընտանիքն ու կյանքը խնդությամբ լրց-
բին Մելքոն ապոր հոգին: Տանը հանգիստ նստած՝ նա վա-
յելում էր նոր կյանքի պտուղները: Միշտ լավ էր հագնվում,
մոխրագույն նոր բաճկոն, սև շալվար, անկարկատան կո-
շիկներ: Առանձին ուշադրություն էր վայելում տան մեջ,
մեծից մինչև փոքրը սիրում ու հարգում էին նրան: Չնայած
խորը ծերության՝ շարունակ ժպտում-խնդմնդում էր, արևի
շողքն անպակաս էր նրա դեմքից: Ու միակ բանը, որ հու-
զում-մտահոգում էր նրան, դա ծերությունն էր, որ հետևում
էր նրան օր ու գիշեր: Արդեն մոտեցել էր ութսունվեց աշ-
նան գոանը, հանաք բան չէ: Եվ ծերությունը հետզհետե
փոքրացնում էր նրան, դարձնում անմեղ մանուկ... Հաճախ
էր նա գնում բանջարանոց և նստում նրա խորքում մի կա-
նաչ տեղ հանգստացող սալին, որը դեռ մնում էր որպես
հին օրերի միակ հիշատակ (իսկ եղները վաղուց հաշիվնե-
րը մաքրել էին մեր աշխարհի հետ): Վաղելով, ուրախ կան-
չերով գալիս էին երեխաները, ծվվում, ճովողում նրա շուր-
ջը, նստում կողքին, ծնկանը, խաղում նրա ճերմակ մազերի
հետ, և ծերունին խնդում-խնդմնդում էր:

Ամառվա մի շոգ գիշեր ծերունին անհանգիստ զգաց
իրեն, կուրծքը սղմում էին, կարծես օդ չկար շնչելու: Շո-
րերը հագավ, կամացուկ իջավ բակը, մտավ բանջարանոցը,
խորը շունչ քաշեց, թեթևություն զգաց: Կարծես ինչ-որ տա-
րօրինակ բան խայտաց նրա սրտում, թերևս կյանքի վերջին
թելերն էին շարժվում այնտեղ...

Նա նստեց սալին, կռթնեց փայտյա հենակալին, աչքերը փակեց և մի պահ ընկավ ինքնամոռացության գիրկը։ Երբ աչքերը բաց արեց, շատ զարմացավ, որ նստած է սալին և գտնվում է էլի նույն աշխարհում։ Նայեց վեր, կապտակամար երկնքին և ապշեց... Կարծես նոր էր տեսնում Արարատյան դաշտի վրա իջած երկինքն իր բյուրավոր ադամանդներով, մարգարտաշող ջահերով։ Ի՞նչ հրաշալի լուսահանդես, ի՞նչ անմեկնելի ու անսահման պարզություն ու պայծառություն։ Անհուն ու անեզր է կարծես կապույտ մշուշով շղարշված այդ հազարաշյա տարածությունը, ուր ամեն աստղ իր փայլն ունի, ժպիտն ու հմայքը և կորչում է մարդը, ոչնչանում այդ հսկայական աստղապարի մեջ...

Իսկ ի՞նչ ախորժեկի ձայներ են գալիս ազդեցերից, դաշտերից ու դարավանդներից, շշուկների, սվսվուկների, ի՞նչ քթանչելի երաժշտություն համապարփակ լռության մեջ։ Հապա կանաչափառ հողի բո՛ւլը... Հրաշք բան է, ափպեր... մտմտաց ինքնիրեն Մեկըն ապերը, որ, կարծես նոր էր զգում հայրենի երկրի բնության հրապույրները։

Հապա իրենց նոր տո՞ւնը։ Չէ՞ որ ծերուկը կարևոր մասնակցություն էր ունեցել նրա կառուցման գործին։ Իր սալով նա քար, փայտ, գերան և ուրիշ շինանյութեր էր կրել։ Ո՞նց խավարամած ախոռից տեղափոխվեց երկրորդ հարկը, տեղավորվեց հիանալի սենյակում, երկաթե մահճակալի վրա, մաքուր անկողնում։ Իսկ ընտանի՞քը, երեխանե՞րը, օջա՞խը...

Կես գիշերից վաղուց էր անցել, երբ Ազնիվը զարթնեց և շատ զարմացավ, անհանգստացավ Մեկըն ապոր անկողինը թափուր տեսնելով։

«Ո՛ւր է գնացել արդյոք», մտածեց նա, վերնազգեստը հագավ, Արտաշին ձեն տվեց և միասին գնացին փնտռելու։ Նրանք ծերուկին գտան սալի վրա, գլուխը հենակին դրած, թմրած վիճակում։ Երբ ձեն տվին, նա աչքերը բացեց, խորը քնից զարթնող մարդու պես զարմացած նայեց շուրջը և տեսնելով Ազնիվին ու Արտաշին՝ ասաց.

— Գիտե՞ք ինչի մասին էի մտածում, իմ անուշ բալեք.
էս ամիսոսում էի, որ քիչ, շատ քիչ վայելեցի կյանքը, մեր
աշխարհը: Չէ՞ որ շատ եմ ծերացել, օրերս հաշված են ար-
դեն, հասել եմ ճամբի ծերին... Ափսո՜ս, որ էլ չեմ տեսնի
ու վայելի էս կապույտ երկինքը, պայծառ աստղերը, այ-
գիններն ու դաշտերը, մեր տունը, ձեզ, մեր լավ բալիկներ:
Հազար ամիսոս...

Եվ ծերունին Ազնիվի ու Արտաշի թևերին կոթնած՝
դողդողուն քայլերով շարժվեց դեպի տուն:

1943.

ԼԱՉԱԿՍ ԳԼԽԻԴ

Իրիկվա մառախուղը թանձր ու մռայլ իջել էր մեկը մյուսից բարձր, շղթա կազմած լեռներին: Սեպացած ժայռերի միջով ձգվում էր երկարածիգ, անդնդախոր ձորը, որի խորքից օձապտույտ, քարքրոտ մի նեղ ճանապարհ դալարվում էր դեպի Աբաղալի դաշտը:

Իմպերիալիստական պատերազմի շրջանում իրենց երկրից տեղահանված թուրքահայ գաղթականների մի խումբ բազմություն, հողմահեծ տերևների պես հեռապատ ու ցանուցիր, շտապում էր որչափ կարելի է շուտ դուրս գալ այդ ահալի ձորից: Նրանց հոգնած, հյուծված դեմքերը, փոշեպատ, գզգզված մազերը, կիսամերկ, ոսկրացած մարմինները ցույց էին տալիս, որ գալիս են հեռավոր վայրերից, հրի ու սրի միջից:

Բնավեր թռչունների պես թևաթափ, ժանտ ու մահասփյուռ փոթորիկից քշվող ծովածավալ ամբոխին խառնված՝ քայլում էր գյուղացի Հարութի ընտանիքը: Քառասունն անց, հաղթանդամ, լայն, արևառ ճակատով Հարութը դնում էր գլխահակ, մտքերի ծովն ընկած, կարծես մտքով փոխադրվել էր հուսահատորեն ու կակիծով լքած հայրենի գյուղն ու լեռը, հանդն ու ջուրը: Նրա շալակին էր իր երեքամյա տղան՝ Զավենը, երկար ու տաժանելի ուղևորությունից հալումաշ, դեմքը ցերեկվա տապից խայնձված: Նա փաթաթվել էր հոր վզին, աչքերը մեկ խփում էր, մեկ բաց անում և անմտորեն նայում շուրջը: Կինը՝ Ռեհանը, միջահասակ էր, գլխին ծաղկանկար գեղջկական լաշակ, լեռնական կնիկ

հպարտ, տիրական հայացքով, ոչ գեղեցիկ համարվելու չափ նուրբ և ոչ էլ տգեղ թվալու չափ անկանոն դիմադժե-
րով: Քայլում էր ամուսնու կողքին հուսաբեկ ու ճնշված,
կրծքին կապած քաղցից մորմոքող ծծկեր երեխան:

Մի կույր, սպառնական բան, մահաբեր, արյունասիրտ
մի ձեռք մղում էր նրանց շարունակ առաջ: Լեռների ստվե-
րախիտ լանջերում, խավարապատ ծործորների մեջ կարծես
պահվել էր մի մահաշունչ դե, որ, ահա, որտեղ որ է, պիտի
հայտնվեր ու իր տարերային շնչով ոչնչացներ ամեն կենդա-
նի էակ: Եվ տասնյակ հազարավոր մարդիկ, ջուրն ընկած
տաշեղների պես հորձանքվում էին՝ շնչապատառ վազում
հրմշտելով, ընկնելով՝ ելնելով, վշտից ու երկյուղից զաղա-
ղած: Մութի մեջ լսվում էին մահասարսուտ հեք, անասուն-
ների ու մարդկանց խուլ, անորոշ ձայներ, ոտների դուրյուն:
Կենդանիներն անգամ շտապում էին սարսափով լցված,
հոգնատանջ, ականջները երկյուղից ցցած, աչքերի մեջ հի-
մար, անմիտ մի փայլ: Ուրը կոտրված մի ձի ընկել էր
ճամբի եզերքին, տանջանքից գլուխը բարձրացնում-իջեց-
նում էր ու փնչացնում, հեռում ուժասպառ: Մի քանի եղ ու
հորթ խրտնած, պոչերը ոլորած վազում էին այս ու այն
կողմ, հրվելով ամբոխի խիտ շղթայից: Մայրն աղեկտուր
ձայնով, կորցրած որդուն էր կանչում, որդին՝ ճամփամուր
մորը: Մեկն ուժասպառ մնում էր ճամփի եզերքին ինքնիրեն
հանձնելով բախտի քմահաճույքին, մյուսը քարերի արան-
քում մերձիմահ հեռում էր ու տնքում:

— Էս յոթն օր է կբալենք ու կբալենք, վերջը չկա,
ուժերնիս հատավ, հալ ու մաշ եղանք,—մրմնջաց Ռեհանը
հուսահատորեն նայելով չորս կողմը:

— Կերթանք ուր որ աչքը բռնեց, անասունի պես ան-
բան դարձած,—պատասխանեց Հարութը և քիչ լռելուց հե-
տո ավելացրեց.

— Թող մեր տունը քանդողը կանգուն չմնա. ինչո՞ւ,
ի՞նչ մեղքի համար էս օրին գցեցին մեզ, աշխատանքով ու
քրտինքով ապրող ռանչալար մարդ՝ էսօր էսպես մալ-տավա-

րը թողած, բնավեր հավքի պես կքոշենք առանց իմանալու՝ ուր:

Ռեհանն ընկղմեց դռն խոհերի գիրկը: Մի պահ նա սլացավ իր տունը: Այնտեղ ամեն բան մնացել էր բախտին, անտեր: Ահա հավերժով լիքը բակը, մի անկյունում բազկատարած, սաղարթախիտ ընկուզենին. ախոռում կովն ու հորթը կապված էին մսուրից. հիմա խոտը սպառված կլինի մսուրում, հորթը, այն ճակատը բաշ, թրվուուն հորթը քաղցից կբառաչի, ինչո՞ւ չարձակեցի կապը, քոռանան աչքերս... Փախչելու առավոտը հաց էր թխում ու հացը մնացել էր թոնրի շուրթին, կթած կաթն ուզում էր մածուն մերել. հիմա ռնց փչացել, թթվել է... Չլպտուրիկ, թխամազ ալյուրը մնացել էին բակում, ալյուր դուրս եկել գնացել են, ով գիտե որ բլրի ու սարի դռնին արածելու...

Նրա մտքերի թելը կտրեց մի խուլ, սարսուղի ոռնոց: Դա Բանդիմահու գետն էր, որ գարնանային անձրևներից վարարած՝ խշշալով ու փնչալով կտրում, անցնում էր ձորը: Մի սառն քրտինք պատեց Ռեհանի մարմինը: Թվում էր, թե գետի այդ խուլ ոռնոցում թաղնված է մի շարագուշակ բան, որ գալիս մղձավանջի պես ծանրանում էր մարդկանց մըտքերի վրա: Շուրջը տիրեց խորհրդավոր լռություն: Մարդիկ, նույնիսկ կենդանիները, չէին համարձակվում ծպտուն հանել և ահաբեկ ունկնդրում էին հսկա գամփռի պես ոռնացող գետի ձայնին, որ հազար ու մի արձագանքներով գնում, մարում էր լեռների հեռավոր խորշերում:

Հարութի հոգնած ընտանիքը նստեց գետի մոտ, մի խոշոր քարի վրա, մի՛ քանի ըոպե հանգստանալու: Ռեհանը չորացած ստինքները բացելով սկսեց երեխային կերակրել, իսկ ամուսինը շալակի երեխան դրել էր կողքին, որ նիհար մատների մեջ մի կտոր սև հաց պահած կրծում էր, իսկ ինքը գլուխը խոնարհած՝ անգիտակից, բուրձ հալացքով նայում էր անորոշ տարածություն...

Կես գիշերը մոտ էր: Խավարը թանձրացել էր ձորամիջում և իր թանձր փեշերի տակ ծածկել ամեն ինչ: Ջրի ալիքները հորձանքում էին, և ամեն պղպջակ ու կոհակ մի

տարսռալիք էր շնչում: Ամենքին տիրել էր մի շարատանջ գգայություն: Բոլորը ուշքը լարած սպասում էին ինչ-որ ճակատագրական, գերբնական բանի:

Հանկարծ մի ձայն ուժգնորեն գոռաց.

— Փախե՛ք, տղերք, անցե՛ք գետը...

Մի քանի ձիավոր պատռելով ամբոխի շղթան՝ արագորեն անցան գետը: Չորի վրայի սարալանջերին շարագուշակ, աղոտ լույսեր փայլատակեցին ու ճարճատեցին հարյուրավոր հրացաններ՝ գնդակների տարափ թափելով ճանապարհի վրա: Ամբոխն էլեկտրականացավ, սարսեց: Տեղի ունեցավ աննկարագրելի բան, տարերային խուճապ: Մարդկային մի հսկա ալիք խուժեց դեպի գետը: Ջրում հղած մարդիկ սարսափից խելահեղ՝ փրփրադեզ հորձանքներին մատնվեցին: Ոմանք շալակի երեխաները գցեցին, ուժեղները կուրծքը ջրի կոհակներին դեմ տալով հակառակ ափը հասան:

Ռեհանն ու Հարութը լեռներում դարանած թշնամու համազարկից հանկարծակիի եկած՝ վեր թռան ու առանց հաշիվ տալու ձգվեցին ջուրը: Հարութն այդ ընդհանուր իրարանցումի պահին Զավենին թողեց քարի վրա և մոլեղներեն ձեղքելով ալիքները՝ մյուս ափն անցավ: Ռեհանը մթության մեջ չնկատեց այդ, ծծկեր երեխան ալինդ կապեց կրծքին և ամուսնու ետևից մտավ գետը: Մի պահ ոտքստաց նա՝ դեմ առնելով Բանդիմահու ցրտաշունչ, լեռնացող կոհակներին: Մինչև մեջքը հասնող ջուրը հրում էր նրան հոսանքն ի վար, և նա գերմարդկային ճիգերով հազիվ էր կարողանում հավասարակշռությունը պահել: Երեխայով ծանրացած լեռնական կնոջ դիմացկուն կուրծքը հերոսաբար դիմադրում էր փրփրադեզ հորձանքներին, ազատության ճամբա բանում: Խորտակվող լաստի պես նա դողդողում էր ջրի երեսին ու թվում էր, թե ահա, ինքն էլ ուրիշների նման պիտի քշվի անզուսպ ալիքներից ու տարվի ով գիտե ուր՝ խեղդամահ ու ջարդված: Ջուրը խեղդված մարմիններ էր բերում, որոնք երբեմն զարնվում էին Ռեհանին: Ով գիտե, քանի՞ մայր ուժահատ, որդեկորույս, քանի՞ ծնողագուրկ

երեխա կամ ծվատված ջահել կյանքեր կուլ գնացին այդ գիշեր Բանդիմահու մարդակուլ երախում:

Ահա հասավ նա մյուս ափը, բոլորովին թրջված ու ցրտահար: Այնտեղ ճանապարհի եզերքին նստեց հոգնաբեկ և լարված ուշադրությամբ ամուսնուն փնտռեց: Ռեհանի նըստած տեղը համեմատաբար ապահով էր վտանգից, որովհետև լեռնալանջին թագնված թշնամու զնդակներն ուղղված էին դետի մյուս կողմը: Ահա մթության մեջ գծագրվեց Հարութի հաղթ մարմինը, լուռ ու մռայլ, որպես ուրվական: Ուրախության ժպիտ խաղաց կնոջ վշտակոծ դեմքին:

— Է, Հարութ, լավ պրծանք թշնամու զնդակներից:

Բայց ամուսինը չպատասխանեց, այլ քարաժայռի պես անշարժ մեխված մնաց միևնույն տեղում:

— Ե՛կ, մարդ, ի՞նչ ես կանգնել սառած ու թթված: Նստիր քիչ շունչ առնենք, որ շարունակենք մեր սև ճամփան:

Հարութը չշարժվեց, երկու ձեռքով բռնեց գլուխը և ծանր հառաչանք արձակեց: Կնոջ մարմինը դողդողաց, նրա մայրական սիրտը զգաց ահավոր իրականությունը:

— Ծո՛ղ, մա՛րդ, ինչի ես քար կտրեի, որդիս ո՛ւր է, ձենը չկա:

Տեսնելով ամուսնու հանցապարտ լուրջունը և նրա սարսափը՝ ցավագին կասկածից խայթված վեր թռավ, շոշափեց մարդու կռնակը և ոչինչ գտնելով այնտեղ՝ խելագարի պես սկսեց վազվզել դեռ ու դեն, ճուտը կորցրած թռչունի մոլեգնությամբ, աչքերը կատաղի բոցերով կայծկրոտուն...

— Կորա՛վ, գնաց ձեռքես որդիս, Զավենս...—մրմնջաց Ռեհանը հուսահատորեն ծեծելով կուրծքը և նայելով խավարամած ճամփի երկարությամբ: Ապա առյուծի կատաղության մեջ կանգնեց ամուսնու առաջ և նայեց նրա աչքերին:

— Ա՛խր ո՛ւր թողիր տղեն, Հարո՛ւթ, ինչի՞ բերնիդ փականք ես դրել, փակել:

— Ինչ պահեմ քեզնից, տղեն թողի դետի էն մյուս ափը, մեր նստած տեղը: Երբ հրացանները պայթեցին, խելքըս կորցրի ու չբերի հետս,—թոթովեց Հարութը սարսափեց

գարնված նապաստակի պես դողահար, գլուխը ձեռներին, քարացած, շփոթված:

— Ծո՛, անխիղճ, սիրտդ քարի՞ց է շինված, հողեմ գլուխդ, հայրական գուլթ շունն՞ս, ինչ է: Հիմա տղես ինչ հալի է, վախից սիրտը ճաքած կլինի...

Եվ սկսեց լալ, կոծել կուրծքը, խառնել մազերը: Ծծկեր երեխան էլ դողահար սկսեց ճչալ, հեկեկալ սրտմաշուկ: Իսկ Հարութը շուրջը տիրող իրարանցումից, և խուճապից ուշքի եկած, նայելով փախչողների հետևից՝ կմկմաց.

— Ռեհա՛ն, տղի վա՛խտը գտար, տես, բոլորը փախչում են, մենք էլ գնանք, թե չէ՝ ուշ կլինի:

— Դու զնա՛, կաշիդ աղատիր, անաստվա՛ծ, բայց ես հեռացողը չե՛մ...

Ու հեկեկում էր Ռեհանը դառնագին, անձար: Այդտեղից պատահաբար անցնող մի զինվոր կանգ առավ, մութի թանձրը ծալքերում պատկերվեց նրա բարի դեմքը: Կնոջ աղեխարշ հեծկտանքները շարժեցին նրա զգայուն հոգին և երբ իրողությունը մանրամասնորեն իմացավ, մի բռնակ լուռ մնաց, ամփոփեց մտքերը, ապա շտապ քայլերով շարժվեց դեպի գետը:

Ջրի մյուս եզերքին հրաձգությունը շարունակվում էր նույն թափով: Մահն էր շրջագայում ամենուրեք արյունախում, ոճրադավ, առատորեն հնձելով մարդկային հողմակոծ արտը: Մահվան դաժան մանգաղից խուսափող ամբոխի աղեկտուր վայնասունը գետի շունդալից ոռնոցին և հրազենների ճարձատյուններին խառնված՝ վայրագորեն արձադանքում էր ձորում, թվում էր, թե ճակատագրական, հոգեվարքի օրհասական ճիրաններում հեացող աշխարհի գլխապտույտ մի անկում էր պատրաստվում:

Երիտասարդ զինվորը ջուրը մտավ և փորձեց լողալ, երբ մի գնդակ լվզալով եկավ և նրան շատ մոտ լողացող մի մարդու կպավ: Մի թույլ, ցավագին հեծեծանք թռավ ու մարեց ալիքների աղմուկում: Զինվորի աչքերը մթնեցին, մարմինը փշաքաղվեց, ոտքերը թուլացան և ակամա հեռ

դարձաւ գործի հսկայական ծանրութիւնը շոշափած մարդու սառնասրտութեամբ:

— Դժվար է,—ասաց նա մոտենալով Հարութի ընտանիքին,—գնդակները կարկուտի պէս կտեղան. խորհուրդ կտամ ձեռք քաշել ու հեռանալ:

Ռեհանը նորից սկսեց մագեբը պոկել, հեծկտալ ու կանչել: Կարծես ալիքների մռնչյունի միջից նրա ականջին էին հասնում անօդնական տղայի սրտակտուր ձիշերը:

— Ա՛խ, ես մեռնեի, էս ի՛նչ սև օր եկաւ գլխիս. հիմի երեխաս լալիս է անձար, անօդնական...

Հանկարծ ներքին մի ուժ սաստկորեն դրդեց նրան՝ գնալ ու բերել Զավենին... Արագորեն արձակելով կրծքի կապոցը՝ նա փոքրիկ երեխան տվեց ամուսնուն:

— Դու տղամարդու սիրտ չունես, արունդ կաթ է դառել. ես մենակ կերթամ, տղես կբերեմ:

Ու դեպի գետը վազեց ջնշակտուր, հերարձակ:

Հարութը մի պահ քարացաւ երկմտանքի ու վարանումի մատնված մարդու թուլասրտութեամբ: Բայց ահա ներքին առնական մի ուժ հորդեց երակների մեջ, թև առաւ, մի րոպեում հասաւ ջուրը մտնել պատրաստվող Ռեհանին, երեսան վերադարձրեց և վճռական ձայնով ասաց.

— Արի, Ռեհան, ետ դարձիր, նամուսիս վրեն մոխիր մի ցանիր. ես կերթամ ու Զավենին կբերեմ...

Նրա վճռականութիւնը տեսնելով՝ Ռեհանը հիացմունքի և ուրախության զգացմունքով լցվեց: Նա ըմբռնեց իր կանացի ուժերի անզորութիւնը և առնական ուժի միջամտութեան անհրաժեշտութիւնն այդ դործում: Երեխան գրկում նա կանգնեց գետափին ու սպասեց հուզված:

Հարութը ջուրը մտաւ: Այնտեղ ավելի մոտ և ավելի բարձր հնչեցին ականջին մահ զոդանջող գնդակների վզզոցը, փախստականների սրտմաշուկ հեծեծանքները. նա ըզգաց ալյանդակված դիակների ծածանումը ալիքների թևերին, տեսաւ դրանց և տարերային, բնազդական մղումով ընկրկեց հետ ու հետ: Կոհակների մի մեծ դեզ լեռնացաւ ջուրջը և տաշեղի պէս տարուբերեց նրան և նա զորավոր

ճիգով հենվելով գետի մեջտեղը ցցված մի քարաժայռի, անշարժվեց, քրտինքը պատեց ճակատին և հոգին շարշարեց վարանումի մղձավանջային զգացումը: Դառնա՛լ թե շարունակել ճամփան...

Վերադառնա՛լ... իսկ Զավե՛նը, մնա այնտե՛ղ անտե՛ր, անպաշտպան, ինչպե՛ս արդարանա պիտի իր խղճի առաջ, քանի որ սեփական ձեռքովն էր լքել նրան. ինչ պատասխան պիտի տա Ռեհանին, ինչպե՛ս այնուհետև համարձակ պիտի նայի նրա աչքերին...

Շարունակե՛լ ճամփան... Բայց գուցե չկա այլևս իր ուրիշ, գուցե մի մոլար գնդակ պատառոտել է նրա գեռատի կրծքը. իսկ եթե իր կյանքն էլ զուր տեղ զոհվի կամ կատաղած թշնամիներին գերի՝ ընկնի... Օ՛, այդ գաղտնիարը սարսափելի է թվում նրան:

Եվ ահա մի գնդակ օդն ակոսելով, մահաբեր սուղոցով անցավ ականջի մոտից և Հարութը դիվահարի պես, միտքը շփոթ ու մոլոր աչքերին մեզ ու մշուշ, հետ դարձավ ոչ չրից դուրս նետվեց:

Ռեհանը, որ գնեղգրին անհամբեր սպասում էր, տեսավ նրան դատարկաձեռն ու գլխիկոր, կապոցի մեջ ամփոփված երեխան տեղավորեց մի ապահով վայր և այս խոսքերն արտասանելով նետվեց գետը.

— Լաչակա գլխիդ լինի թո՛ղ, վախկոտի սիրտ ունես...

Գիշերվա խորը մթության մեջ Բանդիմահու հորձանքներին կրծք տալով, լողում էր մի կանացի մարմին: Գիշուկության գազաթնակետին հասած մայրական զգացմունքը հրդեհել էր ամբողջ էությունը և հրում՝ շեշտակի դեպի առաջ: Երբեմն-երբեմն նա քշվում էր կուտակվող ալիքների հոսանքից, դողդողում ու ծածանվում ինչպես տաշեղ ու թվում էր, թե ահա ջրասույզ պիտի լինի, բայց բազուկների քառապատկված ուժերը ճակատ առ ճակատ մաքառելով բնության տարերքի դեմ հաղթահարում էին նրան:

Նա գնում էր անգիտակից, անզգա, շուրջը տիրող

աարաւիրն անհաղորդ նրա հոգին, կարծես փոխադրւել էր մի ուրիշ, մտքից ու զգացողությունից զուրկ մշուշապատ աշխարհ...

Ահա ոտները կոխեցին ավազոտ ափը և սիրտն սկսեց քաբախել ուժգին. ճուտը փնտռող թռչունի հոտառությամբ այս ու այն կողմն ընկած մարմիններն ու քարերը շոշափելով առաջ անցաւ: Ճանապարհը դատարկւել, ամալացել էր. երևում էին միայն արյունւլիւ, խոշտանգված դիակներ, վիրաւորները ցավատանջ աչքերով նայում էին հիմարորեն կամ սողոսկելով քարերի միջից ուշացող մահւման անեծք կարդում: Ահա Ռեհանի մատները դիպան Զաւենի մարմնին, որ մայրը կորցրած ճուտի պես, հրազենների պայթումներից խեղահեղ, կծկվել էր քարի տակ:

Ուրախությունից խենթացած Ռեհանը վերցրեց որդուն, այտերից կարոտի բոցավառ համբույր քաղեց ու գրկում սեղմած նետվեց դեպի գետը: Նորից նրա լեռնական կուրծքը ճակատեց բնության ամենի տարերքի դեմ: Որպեսզի որդին չթրջվի՝ ձեռներով նրան բարձրացնում էր ջրի մակերևույթից և այդպես դանդաղորեն առաջանում դեպի հակառակ ափը: Հոգին լի էր տղին ազատելու անհուն բերկրությամբ և աչքերը թրջել էին վշտի ու կարոտի կաթիլները:

Ահա գետափը և նրանք փրկված են: Բայց ավա՞ղ... Հազիվ Ռեհանը ոտքը դրեց ափին, մոլորուն մի գնդակ թունավոր օձի պես ֆշշալեն գալով կալով նրա գլխին... Նա անձայն պառկեց մեջքին, երեսան պինդ սղմեց կրծքին և մնաց անշարժ:

Բանդիմահուն ոռնում էր մոլեգնած, գաղազած: Նրա ալիքները հասնում, լիզում էին անշնչացած կնոջ ոտները և կրկին ետ քաշվում:

Ռեհանն ընկել էր դետեզրին, մազերը ցրիվ, անկանոն, աչքերը կիսաբաց, որոնց մեջ կարծես արտացոլում էր անձնուրաց մոր գերագույն կամքը:

Խավարի մեջ մարդկային մի մուլթ ուրվական պատկեր-

վեց, որը կռացավ Ռեհանի անշարժացած դիակին, խելագարի նման լայն բացած ու ճոռթած աչքերը հառեց նրա պաղ, մեռելային դեմքին: Այնտեղ կարծես դրոշմվել էին կնոջ խոսքերը.

— Լաշակս գլխիդ, վախկոտի սիրտ ունես...

Այս միտքը դաժանորեն շանթահարեց Հարութի ուղեղը:

1917 թ.

ԳԱՐՆԱՆ ԶՈՒՆՁԸ

Մայիսյան առավոտը բացվում է քաղաքի վրա: Ժպտում է երկինքը պայծառ: Նորածագ արևի ոսկեծալիտ ցուքերը նոր-նոր են ընկնում շենքերի վրա, ու բաբախում, աղմկում է ոտքի ելնող, իր առօրյան սկսող քաղաքը:

Կայարանին առընթեր նոր ասֆալտած լայն ու երկար փողոցում եռ ու զեռ է ընկել: Տրամվայի վագոններն ու ավտոներն անցնում են արագ: Մայթերը լի են շտապող մարդկանցով, ոմանք քայլերն ուղղել են դեպի շուկա, իսկ մյուսները՝ դեպի գործարաններն ու հիմնարկները: Լրջախոհ են նրանք, փութկոտ, արագ են գնում, որ ետ չմնան գործից, կյանքից: Նրանց դեմքը գգվում է առավոտի գովությունը և շնչում են դարնանային թարմությամբ հագեցած օդը:

Շտապում է նաև դեպոյի վարպետ Բագրատը: Մերթ ընդ մերթ նա ինքնաբավականություն արտահայտող ժպտով նայում է շուրջը, հեռատարած փողոցի երկայնքն ի վար, նորակառույց շենքերին, շարժվող ու ծփացող կյանքին: Որքա՞ն լավ է այդ բոլորը, բերկրալի ու սրտալի ամեն ինչ... Նա սիրում է Թբիլիսին, իր հայրենական քաղաքը, ուր ամեն բան ծանոթ է նրան, մտերիմ, հարազատ: Չէ՞ որ մի ամբողջ կյանք է ապրել այնտեղ, հոգսերով ու դանդաղությամբ, ուրախությամբ ու խնդությամբ լի կյանք: Որքա՞ն լավ ու վատ օրեր են գլորվել իր կյանքից այդ քաղաքում: Արդեն նա բոլորել է հիսունհինգ ամառ: Հիսունհինգ անգամ երկիրը ծաղկել ու պտղավորվել է նրա շուրջը: Իսկ նա տակավին կայտառ է, դեռ ամուր են նրա կոնքերը և շարուն-

նախում են համառ կերպով պայքարել կյանքի համար, ւտեղծագործ ու հարաճուն կյանքի համար: Նվ նա պատ-
րաստ է է՛լ ավելի երկար, է՛լ ավելի համառ շարունակել
այդ պայքարը, եթե միայն բնությունն ընդառաջ դնա, չնա-
վաճանի իրեն ծերությունը, ձյունի նման չներկի նրա մա-
շկը ու չնվաղեն, շթուանան նրա ուժերը: Նա չի սիրում
ծերությունը, չի ուզում կտրվել աշխատանքից, գործից: Լն-
խատելու զգացմունքը նրա կյանքի գլխավոր օղակն է, շար-
ժի: ուժը: Նա դրանով է ապրում ու շնչում: Որքա՞ն նա
գո՞, կլինի, եթե կարողանար աշխատել, իր ձեռներն ան-
կաշկանդ շարժել մինչև կյանքի վերջին շունչը...

Մոտ երեք տասնյակ տարի Բազրատն անցել է նույն
ճամփով: Այդ ճամփան շատ է փոխվել, փոխվել են նաև
փողոցի շրջակայքն ու մարդիկ: Այդ փողոցը, որտեղից նա
անցնում է այժմ, մի ժամանակ անշուք էր, ծուռ ու մուռ,
ամաչի. հիմա նա այնքան է բարեկարգվել, դարձել է քա-
ղաքի կենտրոնական պողոտաներից մեկը: Իսկ որքա՞ն նոր
շենքեր են բարձրացել այնտեղ, ի՞նչ բազմապիսի ու բազ-
մազան նորություններ: Որքա՞ն փոխվել են մարդիկ, նրանց
կյանքը, սովորությունները, հոգեկան աշխարհը... Ինքը,
Բազրատն էլ է շատ փոխվել: Ահագին փոփոխություններ,
նորություններ կան նրա կյանքում: Նրա մտքում սև ամպի
պես մի պահ պատկերվեց հեռավոր անցյալը, վերհիշեց
մանկության ու պատանեկության դառն օրերը, որոնք մաշ-
վեցին Նախալովկայի ծայրամասի մի խրճիթում: Չքաղորու-
թյան մեջ թաղված հայրը հագիվ էր կարողանում ընտանի-
քը կերակրել, ծայրը-ծայրին հասցնել: Նրիտասարդությունն
էլ մաշվեց ծանր հոգսերի ու կարիքի մեջ: Հիմա նա այդ
բարեղարգ, բանուկ փողոցում երեք սենյակից բաղկացած,
ամեն հարմարություններով լավ բնակարան ունի և մարդա-
վայել ապրուստ է ստեղծել իր համար:

Ահա և դեպոն... Աշխատանքի ու ստեղծագործության
այդ հինավուրց կենտրոնը, Անդրկովկասյան երկաթուղիների
բաբախող սիրտը: Մարդկային մտքի ու մկանների ուժեղ

լարման այդ հնոցում որքա՞ն կրակ է վառվել և որքա՞ն երկաթ ու պողպատ են իրենց ձևը փոխել՝ ենթարկվելով մարդկային կամքին: Եվ կոփված, նոր ձև ու տեսք ստացած երկաթն ու պողպատը շոգու և էլեկտրականության ուժով արագորեն կտրում-անցնում են հազարավոր կիլոմետր ունեցող երկրի ճամփաները, զոդում-միացնում են քաղաքը գյուղին, լեռներն ու դաշտերը, միլիոնավոր մարդկանց սրտերը:

Բազրատը մտնում է շոգեքարշ նորոգող բնագործակ ցե-լսը: Շատ են նման ցեխերը: Այնտեղ կանգնած են վնասված կամ վթարի ենթարկված շոգեքարշերը, որոնց ուժերը պետք է վերականգնել և կրկին ուղարկել աշխատանքի: Բազմաթիվ մեծ ու փոքր մեքենաների, լարերի, փոկերի ու շարժիչների շրջանում, ռելսերի վրա սպասում է շոգեքարշը: Մի կողմը հնոցում ճարձատում, հեռում է հսկայական կրակը: Նրա հրեղեն փայլից արտացոլում են մեքենաների պողպատյա մասերը: Նրկաթե հենակներին ամրացրած շարժական մուրճը պատրաստ է իր ամրակուռ ծանր կնճիթն ուժգնորեն խփելու սալին և զնդացնելու նրա վրա դրած մետաղը: Ամենուրեք երկաթն ու պողպատն են գերիշխում այստեղ, կրակի ուժը և ծեծվող մետաղի խուլ զնդոցը: Թվում է, թե այդ բոլորին շունչ ու կենդանություն տվող, լարող ու ձևող մարդն էլ այստեղ միախառնվել, ձուլվել է մետաղյա աշխարհքին ու դարձել նրա անբաժանելի կալու-րագույն մասնիկը...

Միշտ էլ, ըստ սովորության, Բազրատն առաջիններից է ներկայանում գործատեղը, հանում է բաձկոնակը, հաղնում կապտավուն գոգնոցը ու կանգնում է հսկայական ալի առաջ կամ շոգեքարշի վրա բարձրանալով՝ զննում է նրա պտուտակները: Ցեխի պետ Բեսարիոնն արդեն այնտեղ է և ընդունել է օրվա առաջադրանքը:

— Վարպետ ջան, ո՞նց է քեֆդ, էսօր քանի՞ տոկոսով կաբող ենք մեր նորմաները կատարել,—ասում է Բեսարիոնը մտերիմ ժպիտով:

— Քեֆս միշտ էլ լավ է եղել, Բեսո ջան, էսօր էլ լավ է, շնորհակալ եմ: Էսօր էլ կկատարենք ու կգերակատարենք

մեր նորմաները, հեշ մի մտածի,—պատասխանում է Բազ-
րատն ինքնավստահ շեշտով, բանիմաց մարդու վճռականու-
թյամբ:

Բեսոն ուրախ է, որ իր ցեխում աշխատում են Բադրա-
տի նման փորձված վարպետներ, որոնց եռանդուն աշխա-
տանքի շնորհիվ իր ցեխը պլանների կատարման ասպարի-
զում առաջին տեղն է գրավում և միշտ պարզերես է պա-
հում նրան դեպոյի կառավարչության առաջ: Կենսուրախ
մարդ է Բեսոն, մշտաժպիտ, զվարթ: Կարծես թե աշխա-
տանքը նրա համար ուրախության ու խնդրության ծով է և
նա անկաշկանդ լողում է այդ ծովում: Աշխատանքի ժամա-
նակ ժպիտն անպակաս է նրա դեմքից:

Ու նրա զվարթ երգն ու ծիծաղը գրավում, համալիում
են ընկերներին, ծանոթներին: Բոլորը նրան անկեղծորեն
սիրում ու համակրում են:

Քառասուն տարի նա ողջունել է արևի ելքը և այնքան
գոհ է, որ ապրում ու վայելում է աշխարհի բարիքը: Իսկ
նրա համար աշխարհը շատ է առատ ու բարեբեր: Զարմա-
նալի կերպով բնությունն այնքան ներդաշնակ է ստեղծել
նրա հոգեկան ու ֆիզիկական աշխարհը: Նա համաշափ
կազմվածք ունի, գրավիչ տեսք և գերող, հմայող աչքեր:
Լույս ու պայծառություն է շարունակ շողում նրա աչքերի
մեջ, դա նրա կենսուրախ հոգին է, որ այդքան պարզ ար-
տացույցում է, թափանցում:

Կին ու մի երեխա ունի Բեսոն, նրանք էլ են նրա լուս
մշտուրախ, և կյանքի զվարթ շունչը սավառնում է ամբողջ
ընտանիքի վրա:

Բայց այդ մշտազվարթ ու քեֆ սիրող մարդը խստա-
պահանջ է աշխատանքի ժամանակ: Նա գործի մեջ եռան-
դուն է, նվիրված: Տասնյոթ տարվա պարտիական ստաժ
ունի և երբեք չի թերացել կամ ընկճվել պարտիական պար-
տականությունները կատարելիս: Սովորել է արհեստավորաց
դպրոցում, մի քանի տարի աշխատել 26 կոմիսարների ան-
վան մեքենաշինական գործարանում՝ որպես երկաթագործ,

վերջին յոթ տարին աշխատում է դեպոյում և լավ աշխատանքի համար առաջ է քաշվել որպես ցեխի պետ:

— Օ՛հ,—բացականչում է Բեսոն ուրախ ժպիտով,—մեր լավ տղերքը եկան, հիմի մեր ցեխը կրկին կլարի իր ուժերն ու պարզերես դուրս կգանք, իսկ գործից հետո կգնանք մեր քեֆին: Հը՛, ինչ ես ասում, Բագրա՛տ...:

— Լիովին համաձայն եմ, երկու ձեռքով կստորագրեմ,—պատասխանում է Բագրատը մեքենաների արանքից:

Ներս մտնող Իրակլին, Մացակը, Իվանն ու Սոկրատը ստորագրում են հաշվառման գրքույկը և իսկույն գործի անցնում:

— Դե՛հ, տղերք ջան, էս հիվանդ պարավոզի վնասված տեղերը պետք է բժշկել, հասկացեք նրա լեզուն, վերականգնեցրե՛ք նրա ուժերը, թող որքան կարելի է շուտ վնաս դառնա իր գործին, մեր ազիզ հայրենիքի համար աշխատելու:

Ընկերներն արդեն ընտելացել են Բեսոյի սրախոսություններին և հաճույքով են լսում նրան: Մի քանի րոպե շանցած՝ ցեխումն սկսվում են աղմուկն ու շարժումը, մեքենաները դրդում են, փոկերը շարժվում, մուրճերը հարվածում, իսկ կրակը ճարճատում ու հեռում է հնոցում: Արագորեն ամրացվում են շոգեքարշի զսպանակները, ոլորվում պտուտակները, հնչում է ծեծվող շոգեկաթսան, մաքրվում են շոգեքարշի թևերն ու վարի մասերը: Ցեխում սավառնում է ստեղծարար աշխատանքի ոգին: Ու մետաղը, ուժեղ դիմադրություներից հետո ենթարկվում է մարդկային կամքին և դառնում նրա հլու կամակատարը:

Բագրատը հանում է շոգեքարշի մի պտուտակը, շիկացնում է հնոցի կրակում, ծեծում է ծանրորեն իջնող մուրճի տակ և կրկին ամրացնում իր տեղը: Երկար տարիների փորձը նրան դարձրել է հմուտ մասնագետ, վարպետ և նա լավ գիտե շոգեքարշի այդ բարդ մեխանիզմի բոլոր մասերը, ինչպես հմուտ ժամագործը՝ ժամացույցը: Բարձրահասակ է նա, նիհար, տարիները իրենց հետքը թողել են, ակոսել են նրա դեմքը, իսկ մազերը նոր-նոր են սկսում ճերմակել:

Մեքենայի մոտ կանգնած՝ նրա մարմինը կարծես մի պատկառելի մեծություն ու բարձրություն լինի, խոհուն աչքերով, որոնք լի են օրվա կարևոր հարցերը վճռելու ցանկությամբ։ Բեսոն շատ է հարգում ու հավատում նրան։ Նա Բեսոյի աջ թևն է, նրա ամենամոտ խորհրդատուն։ Բանվորներից ու վարպետներից ոչ պակաս աշխատանք է տանում Բեսոն։ Նա ամեն տեղ է, շոգեքարշի մոտ, հնոցի առաջ, մեքենաների շրջագծում։ Նա ցեխի աչքն է, արթուն պահակը։ Որքա՞ն այրվում, վշտանում է նրա սիրտը, երբ որևէ իր կամ գործիք է կորչում ու փչանում, թեկուզ ամենաչնչին արժողություն ունենա։ Դա ահագին հոգս ու վրդովմունք է պատճառում նրան։ Աչքի լույսի պես պահպանում է ամենափոքր իրն անգամ մեխ կամ մետաղի կտոր...

— Էս էլ է պետք, ամեն բան իր տեղն ունի, իր արժեքը,—ասում է նա վերցնելով ու պահելով անխնամ ընկած մետաղի կտորը։

Իսկ որքա՞ն ուրախանում է, երբ ամեն ինչ իր տեղումն է, կարգին, աշխատանքն ավարտվում է հաջողությամբ, երբ նորոգված ու մաքրված շոգեքարշը հեռվով ու փնջալով, ունեւերը զնգացնելով, նոր շունչ ու հոգի առած՝ դուրս է գալիս ցեխից և գնում աշխատանքի։

Բեսոն հանդիսավոր դեմքով ճամփու է դնում նրան, ինչպես ճամփու են դնում բարձր կարգին կամ կոչման արժանացած մարդուն և վերջին անգամ ձեռքը խփելով նրա թիկունքին՝ ասում է.

— Դե, գնա, բալամ, գնա պառվով կատարիք պարտքըդ. բարով գնաս, բայց էլ չհիվանդանաս...

— Բեսո՛, իզուր բժշկություն չես սովորել, պրոֆեսոր չես դարձել,—բացականչում է Սոկրատը կատակով։

— Բա, ինչ ես կարծում, այ մարդ, մենք էլ պարավոզի բժիշկն ենք, նրա պրոֆեսորը։ Տարբերությունն այն է, որ մեկը մարդկանց է բժշկում, մյուսը՝ պարավոզին...

Ընկերները ծիծաղում են այս սրախոսությունից և եռանդով ընդունում շարքից դուրս եկած մի ուրիշ շոգեքարշ։

Իր զվարթ բնավորության հետ միասին կյանքը Բեսո-

յին օժտել է ուրիշ հատկութիւններով էլ՝ պարզութիւն, անկեղծութիւն, շիտակութիւն... Կեղծիքն ու հարամութիւնը նրա ամենատեսիլի թշնամիներն են: Կրակ ու բոց է դառնում նա, եթե որեւէ մեկի մոտ նկատում է ծուռ գործ կամ հետին միտք:

— Ա՛խ, ես քեզ ինչ ասեմ, անհոգի, անսիրտ մարդ: Բա, էդպէս կիչացնե՞ն էդ ապրանքը, խալխի աշխատանքով ստեղծված և նրա բարօրությանը նպաստող ապրանքը: Կերած-խմածդ հարամ լինի, շանաստակ լինես, որ իզն ու թողդ կորչի մեր աշխարհքից...

Իսկ որքան էր ուրախանում, երբ ընկերներն արտադրության մեջ որեւէ աչքի ընկնող նվաճում կամ հաջողութիւն էին ձեռք բերում, նոր գլուտ էին անում կամ ժամկետից շուտ ու բարձրորակ գործ արտադրում: Բեսոն դառնում էր նրանց մտերիմ բարեկամը, ոգեշնչողը:

— Ապրեք, գենացվալե, դռչաղ մարդ եք, իմ ազիդ ախպերներ: Ձեզ համար ջանս չեմ խնայի...

Դրանք դատարկ խոսքեր չէին: Նա աշխատում էր գործով ապացուցել իր լավ վերաբերմունքը: Հարցը տանում էր արտադրական խորհուրդ կամ կառավարչութիւն՝ դրամական պարգև, սանատորիայի կամ հանգստի տան ուղեգիր ձեռք բերում կամ էլ գովասանագիր էր բերում առաջավոր ընկերների համար:

Այդ լավագույն հատկանիշների շնորհիվ էր, որ նրան սիրում, դնահատում էին ընկերները, ընտրում էին գործարկումի և արտադրական խորհրդի մեջ, որպէս Թբիսովետի դեպուտատ:

Ընդամիջում է: Ճաշարանի ընդարձակ դահլիճը լցվում է բանվորներով, ինժեներ-տեխնիկական անձնակազմով: Սպիտակ սփռոցով ծածկված սեղանների մոտ մարդիկ նստած նախաճաշում են, իսկ անկյունից ռադիոն ուրախ երաժշտութիւն է հաղորդում: Աշխատավորների մի մասը միջանցքներում կամ բակում խումբ-խումբ հավաքված զրույց են անում:

Երբ Բագրատը մտնում է ճաշարան, փականագործ

Իրակլին մոտենալով թեանցում է նրան և խորհրդավոր ժպիտը դեմքին առաջնորդում առաջին շարքի սեղաններից մեկի մոտ:

— Այ մարդ, էս ինչ հեռու տեղ ես քարշ տալիս ինձ, ինչ խաբար է,— լարմանում է Բագրատը:

— Գնանք, քեզ տղերքը կանչում են, գործարկումի նախադահլը բան պիտի ասի,— պատասխանում է փականագործը պինդ բռնելով նրա թևը:

Սեղանի շուրջը մի քանի վարպետ ու բանվոր հավաքված ինչ-որ բան են լսում: Գործարկումի նախադահլ Բիրկաձեն լրագիր է կարդում նրանց համար: Նրբ Բագրատը մոտենում է, նա ցույց է տալիս լրագրի երկրորդ էջը և հարցնում.

— Էս քո տղե՞ն է. լավ, առաջավոր որդի ես ունեցել, Բագրատ, ես չգիտեի:

Բագրատը նայում է իր որդու նկարին և սիրտը թրթռում է անուշ զգացմունքով:

Բիրկաձեն բարձրաձայն կարդում էր Վրաստանի Գերագույն Սովետի նախադահլության հրամանագիրը՝ Թբիլիսիի շինարարական աշխատանքների մեջ աչքի ընկնող մի շարք ճարտարապետների, վարպետների ու բանվորների պարգևատրելու մասին: Կրագրում տպել են նրանցից մի քանիսի նկարները և մի շարք գովասանական հոդվածներ՝ նրանց նվիրված աշխատանքի առթիվ: Պարգևատրվածների և գովասանքի արժանացածների շարքումն է ճարտարապետ Զավեն Բագրատի Մայիլյանը:

— Տեսա՞ր, Բագրատ ջան, ինչ բարձր պատվի արժանացավ տղեդ,— շնորհավորում են ընկերներն ամեն կողմից:

— Արժանավոր հոր՝ արժանավոր որդի,— ասում է Բիրկաձեն մտերմաբար խփելով Բագրատի ուսին:

Երջանկության փայլով շողում են վարպետի աչքերը: Նրա տրամադրությունը խիստ բարձր է: Այդ վայրկյանին նա այնքան կուզենար տեսնել որդուն, սղմել նրան իր կրծքին և պինդ-պինդ համբուրել: Ընկերներն ուրախ են և նրա հետ հավասարապես բաժանում են իրենց խնդությունը:

Նախաճաշից հետո ցեխերում վերսկսում է եռուն աշխատանքը: Ընկերներն իրենց դիրքումն են: Բազրատը կռացել, ուշադիր զննում է վնասված շոգեքարշի անիվները, երկաթակուռ սանիներն ու հենակները: Զննում է ու որոշում նորոգման ենթակա թույլ մասերը: Մի պահ նա գլուխը բարձրացնում է և նայում շուրջը: Նրա դեմքն այնքան անդորր է, ներքին խորը բավականության զգացմունքով առլի: Որքան լավ է ամեն ինչ այնտեղ, բոլորն էլ լավ են, բավական... Ե՛վ աշխատող մարդիկ, և՛ արագորեն շարժվող մեքենաները, բարձր լուսավոր առաստաղին ամրացրած փոկելը, երկաթաձողերը: Իսկ թեժացած կրակը ճաճանչում է բոսորափայլ շողերով և արտացոլում պողպատի պսպղուն մասերի վրա:

«Հիմի տղես կարդում է իր մասին գրածը և խորը հուզմունքով դիտում իր նկարը: Ապրի՛ տղես, դռչաղ է: Գործից հետո կերթամ տուն և պառավիս կպատմեմ բոլորը, ցույց կտամ տղիս նկարը, թող ուրախանա պառավս...» մտմտում էր նա խնդալից ժպիտով:

Բազրատի տղայի պարզևատրվելու լուրը տարածվում է ցեխում: Բեսոն ուրախ դեմքով առաջ է գալիս.

— Բազրատ ջան, էստեղ քեզ չեմ շնորհավորի, մի երեկո տղերանց հետ կդանք քեզ մոտ հյուր՝ քեզ էլ, տղիդ էլ աչքալուս կանենք: Դու գինին պատրաստիր, էժան չես պրծնի հա՛...

— Աչքիս վրա. տանս դուռը միշտ բաց է լավ ընկերների առաջ. համեցե՛ք,—պատասխանում է Բազրատը:

— Մեր վարպետը սրտաբաց, դարդիման մարդ է, նրան չես վախեցնի,—միջամտում է հնոցավար Իվանը:

Շատ չէր անցել այդ օրից: Երեք սենյակից բաղկացած Բազրատի բնակարանը տոնական տեսք ուներ: Առանձնապես զարդարված էր երկու խոշոր լուսամուտ ունեցող հյուրասենյակը: Այնտեղ նոր աթոռներ ու բազկաթոռներ էին դրված, դաշնամուր կար, պատուհաններին նուրբ ասեղնազործված վարազույրներ, ծաղկեփնջեր:

Մութը նոր էր ընկել, սենյակները ողողված էին էլեկ-

տրական լույսերով: Սպիտակ բաճկոնակ հագած Բագրատը ուտքի վրա էր, մերթ հյուրասենյակում, մերթ միջանցքում, մերթ դուրս էր գալիս ընդարձակ պատշգամբ, որ նայում էր փողոցի վրա: Այնտեղից երևում էր քաղաքի մեծ մասը: Փողոցի հանդիպակաց կողմը շենքեր չկային, երկաթուղային կայարանն էր, և նորակառույց տան շորորոր հարկի պատշգամբից բացվում էր մի ընդարձակ տեսարան, որին առանձին հմայք էր տալիս ֆունիկուլյորի բարձունքը, որի վրա փայլիլում էին ճրագները:

Բագրատի մեծ տղան, Զավենը, կապույտ կոստյումը հագին նստել դաշնամուր էր նվագում: Երեսուն տարեկան բարձրահասակ, բարեկիրթ ձևերով, սև, խոշոր աչքերով, լայն ու հարթ ճակատով երիտասարդ էր նա: Աշխատում էր քաղաքի շինարարական բաժնում որպես պետի տեղակալ, մասնագիտությամբ կառուցող ճարտարապետ: Նրա կիներ՝ Եվգինեն, համալսյա նրան հասակակից, ավարտել էր ինդուստրիալ ինժեռիտուտը և մարդու հետ աշխատում էր նույն հիմնարկում, նախագծային բաժնում: Ինստիտուտում նրանք ծանոթացել էին և ամուսնացել: Ամուսնական կյանքը նրանց ընծայեց մի մանչուկ, որ տակավին երեք զարուն էր շնչել: Նա ընտանիքի ուրախությունն էր ու զարդը: Նա արդեն քնել էր մյուս սենյակում:

Բագրատի կիներ՝ Շուշանը, մի փոքրիկ, ժիր կին էր: Տան տնտեսության մեծ մասն ընկնում էր նրա ուսերին և նա կարողանում էր հասցնել: Հարսն ու կեսուրը խոհանոցում զբաղված էին ընթրիքի պատրաստությամբ, միս էին կտրատում, սոխ ու գետնախնձոր կձագում...

Զավենի երկու կրտսեր եղբայրները սովորում էին Մոսկվայում, մեկը ռազմական ակադեմիայում, մյուսը՝ օդաչուների դպրոցում: Երկուսն էլ լավ թռչակ էին ստանում և շարունակ նամակագրության մեջ էին ծնողների հետ: Իսկ քույրը՝ Սոնյան, արդեն մարդու էր գնացել և առանձին էր ապրում: Նրա ամուսինը՝ Սամվել Արզումանյանը, աշխատում էր ֆունիկուլյորի Ստալինի անվան նորակառույց պարկում, որպես շինությունների պարետ:

Հյուրերին ընդունելու և ներս հրավիրելու պարտականությունն ընկել էր Բագրատի վրա և նա մեծ անհամբերությամբ սպասում էր դռան բախումին: Ահա ներս մտան աղջիկն ու փեսան՝ իրենց վեցամյա փոքրիկ աղջկա հետ: Բագրատը մեծ սիրով համբուրեց թոռնիկին և զգվելով տաքավ հյուրասենյակը: Սոնյան գնաց խոհանոց՝ մայրիկին ու հարսին օգնելու, Զավենն ու փեսան զրույցի բռնվեցին, իսկ փոքրիկ աղջիկը ձեռքով խաղում էր դաշնամուրի ստեղների հետ:

Բագրատը ջերմությամբ ընդունեց իր գործարանային ընկերներին: Ներս մտան Բեսոն, նրա կինը՝ Նինան, Բիրկաձեն, Իվանն ու Սոկրատը:

— Բա են «մունջին» ինչո՞ւ չբերիք ձեզ հետ,— հարցրեց Բագրատը:

— Մացակի՞ն, հը՛մ, նա իր ութ հերխաներով շրջապատված արդեն քեֆ է անում, էլ ուրիշ տեղ գնալու հավնա չունի,— պատասխանեց Սոկրատը կատակի տալով:

Հյուրերը թոթվեցին իրենց ընդառաջող Զավենի ու Սամվելի ձեռքը և տեղավորվեցին թիկնաթոռների վրա:

— Եկել ենք քեզ աչքալուս տալու: Միշտ էդպես պարզերես մնաս, նոր-նոր փառքերի տիրանաս, մենք էլ ուրախանանք և քո խնդությունը հավասարապես բաժանենք,— ասաց Բեսոն և թարմ ծաղիկներից կազմած փունջը հանձնեց Զավենին:

Վերջինս խորին շնորհակալություն հայտնեց և ծաղիկփունջը տեղավորեց սեղանի վրա:

Շատ շանցած՝ եկան Զավենի ընկերները՝ քաղաքի շինարարական բաժնի պետ Սերգո Մեղաձեն, ճարտարապետ Հրաչյա Պետրոսյանը, տեխնիկ Սիրաձեն և նրանց հիմնարկի աշխատակիցներից Եվգինի ընկերուհին՝ Քեթոն:

Տեղավորվելով ընդարձակ սեղանի շուրջը՝ հյուրերի շրջանում սկսվեց աշխույժ ու մտերիմ զրույց, որի գլխավոր նյութը Վրաստանի Գերագույն Սովետի վերջին որոշումն էր Թբիլիսիի շինարարության գործում ձեռք բերված աչքի ընկնող նվաճումների մասին և Մեղաձեն հանգամանորեն բա-

ցատրում էր դրա հետ կապված խնդիրները, ինչպես նաև քաղաքի հետագա աճման հեռանկարները:

— Ինչպե՞ս գիտեք, մեր քաղաքը վերջին քսան տարում հիմնովին փոխել է իր դեմքը, մեծացել է, ընդարձակվել, բարեկարգվել: Խոշոր օբեկտներ են կառուցվել և պիտի կառուցվեն, որոնք ղեղեկացրին և էլ ավելի կղեկեկացնեն քաղաքը: Բավական է հիշել Չելյուսկինյան կամուրջը, Քոխտափնյա կառուցումները, փողոցների լայնացումն ու ասֆալտապատած Ստալինի անվան կոլտուրայի ու հանգստի պարկը: Բայց դրանք դեռ բոլորը չեն: Մեր քաղաքն աճելու և առաջ գնալու մեծ հեռանկարներ ունի: Դեռի երկու ափով նա առաջ պիտի շարժվի մի կողմից դեպի Զեմո-Ալճալա, վերևից դեպի Մղնեթ, իսկ գետի հոսանքն ի վար՝ դեպի Կախեթիայի ու Բորչալոյի դռները: Նորանոր այգիներ, պարկեր և հրապարակներ պիտի կառուցվեն, մի քանի փողոցներ պիտի լայնացվեն, բարեզարդվեն: Քաղաքը շրջապատող լեռներն ու բարձունքները պիտի անտառազարդվեն, որ կարող է որոշ չափով մեղմացնել ամառային շոգը և մաքրել օդը: Քաղաքի զանազան մասերը մենք պատել ենք և կպատենք գործարանների, ֆաբրիկաների և կոլտուրական հիմնարկների խիտ ցանցով և մեր երկրի աշխատավորությունը կարող է հպարտանալ, որ իր մայրաքաղաքը արդեն դարձել է Սովետական Միության լավագույն քաղաքներից մեկը... Հյուրերն ափսիսվ մասնակցություն ցույց տվին զրույցին:

— Քաղաքի շինարարության հետ կապված խնդիրներն անհրաժեշտ է հաճախ քննարկել մեր գործարաններում և բանվորների լայն ժողովներում: Բանվորների դիտողություններն ու առաջարկները ձեզ շատ կօժանդակեն,—ասաց Բիրկաձեն:

— Մենք այդ անում ենք արդեն, մեր պարտիան վաղուց է հրահանգել այդ մասին: Բայց պետք է ավելի հաճախակի դարձնել աշխատավորների հետ մեր զրույցը շինարարության պլանների և հեռանկարների մասին: Դա, անշուշտ, շատ կօգնի գործին,—եզրափակեց Մեկաձեն:

Եվգինեն ու Սոնյան Զավենի օգնությամբ պատրաստեցին ընթերիքի սեղանը: Շուտով սեղանը զարդարվեց բազմազան ուտելիքներով, բանջարեղենով և գինու շշերով:

Երբ Բագրատը բոլորին հրավիրեց և տեղավորեց սեղանի շուրջը, Բեսոն բաժակը լցրեց գինով և ասաց.

— Թույլ տվեք ինձ առաջին հերթին փորձել մեր բազմաբարիք Կախեթիայի անուշ գինու համն ու հոտը: Չգիտեմ ինչու, ըստ իմ վատ սովորության, նախ և առաջ էս անմահական հեղուկով պիտի թրջեմ կոկորդս, որպեսզի կարողանամ ընթերել...

Եվ նա դատարկեց բաժակը:

— Մեր Բեսոն էլի սկսեց իր կատակները: Առանց նրանք մենք յուր շենք գնացել ու շենք գնա: Պետք է նրան թամազա ընտրենք, որ մինչև վերջ մեր քեֆը վառ պահի...

Բագրատի առաջարկությունը միահամուռ հավանություն գտավ սեղանակիցների կողմից:

Հիրավի Բեսոն փորձված թամազա էր: Նա այնպես կառավարեց սեղանը, որ սեղանակիցները բոլորն էլ գոհմնացին: Զավենի կենացը խմելիս, նա բաժակաձառի համար խոսք տվեց Մեխակին, որը մի քանի խոսքով տվեց երիտասարդ ճարտարապետի բնութագիրը:

— Չորս տարի կլինի, որ Զավենն աշխատում է մեր հիմնարկում, քաղաքի շինարարության ֆրոնտում: Ես հնարավորություն ունեցա մոտիկից ճանաչել նրան, ուսումնասիրել նրա բնավորության գծերը: Աշխատանքի ընթացքում միշտ էլ նա հանդես է բերել բարեխղճություն, ձեռներեցություն: Ինչպես երևում է, որդին արդեն ձեռք է բերել հոր դրական հատկանիշները և դարձել նրա լավագույն կերպարը: Պետք է տեսնել Զավենին աշխատանքի պրոցեսում, իր դիրքում, համոզվելու համար իմ ասածների ճշտությանը: Ամբողջ օրը լարված աշխատում է՝ մերթ դրասենյակում, մերթ կառուցողական տեղամասերում: Ինչպես ասում են՝ նրա մի ոտքը ներսն է, մյուսը՝ դուրսը: Ներսն ու դուրսը միմյանց լրացնում են, ամեն ինչին հասնում է: Իսկ մեր գործը կար-

ծում եք հեշտ է, բազմաթիվ դժվարություններ, խոշորագու-
նեք կան հաղթահարելու: Բանուժի, շինանյութերի բաշխման
և օգտագործման խնդիրն այնքան հեշտ չի լուծվում, ամեն
տեղ և ժամանակին պիտի հասցնել: Դրա համար պետք է
ունենալ հեղինակություն, կազմակերպչական ունակություն:
Մենք ունենք նման աշխատողներ, որոնց առաջին շարքերու-
մքն է Զավենը, որոնք իրենց ուժերը չեն խնայում արևաշող
Վրաստանի բարգավաճման համար:

Սեղանակիցների ժպտուն հայացքները կենտրոնացել էին
Զավենի վրա և նրա կենացին դատարկվում էին բաժակները:

Եվգինեն դաշնամուրի վրա մի քանի ուրախ երգեր նվա-
զեց: Սեղանակիցները խմբով ձայնակցում էին նրան: Նվա-
գում ու երգում էին հայկական, վրացական և ռուսական եր-
գեր: Սոնյան «Անուշ» օպերայից երկու կտոր երգեց, իսկ
Սիրաձեն երգեց հուրիական հորովել: Նրանց դուրեկան ձայ-
նը հաճելի տպավորություն գործեց: Առանձին հաճույք
պատճառեց նաև «Սուրիկո» խմբերգը: Նինան ու Քեթոն, ինչ-
պես նաև Պետրոսյանը պարեցին: Հյուրերից ամեն մեկն
այս կամ այն կերպ ցույց էր տալիս իր շնորհքը և ուրա-
խացնում բոլորին:

Ուրախությունը դադաթնակեալին հասավ, երբ Բեսոն
հանդես բերեց Շուշանին ու Բագրատին, որոնք միասին
պարեցին ընդհանուր ծափերի տակ, դաշնամուրի նվագակ-
ցությամբ:

— Կեցցե՛ն մեր ծերունիները, մեզանից վատ չե՛ն պա-
րում, կարող են նույնիսկ ամաչեցնել մեզ: Նոր կյանքում
հին սերունդը նույնպես ուրախ է զգում իրեն: Էքստրա՛,
ծերունիների կենացը, — բացականչեց Բեսոն:

— Ներողություն, մենք համաձայն չենք: Մեզ չպետք
է դասեր ծերունիների շարքը, արխիվ գնալու հեշ միտք չու-
նենք: Ես ու Շուշանը դեռ ջահել ենք, ոչ միայն ջահել ենք
այլ նոր ենք սկսում մեր կյանքը, — հայտարարեց Բագրատը
և ջերմազին համբուրեց կնոջ ճակատը:

Գինին ներգործել էր արդեն, և շատ էր բարձրացրել
նրա տրամադրությունը:

— Ճիշտ է, ճիշտ է, — բացականչություններով սեղանա-
կիցները ողևորեցին Բագրատին և քաջալերեցին նրա հայ-
տարարութիւնը:

Իսկ Շուշանի ակոսված դեմքին պատկերվեց ամոթխած
ժպիտը:

Շատ բաժակաճառեր առաջարկվեցին և սրախոսություն-
ներ եղան: Հետևյալ օրը կիրակի էր, ուստի շին շտապում:

Կույսն արդեն բացվել էր. երկնքի լուսաշաղխ դեմքը
պայծառորեն ժպտում էր, երբ հյուրերը հեռացան: Խորը
բավականությամբ նրանք գնում էին հանգստանալու:

Այդ օրը քաղաքում տոթ էր: Ամառվա արևն այրում էր
վերևից: Կտուրների թիթեղներից անդրադարձող ջերմությունն
էլ ավելի էր նեղում քաղաքացիներին: Ճաշից հետո և կի-
րակի օրերը նրանց ամենահաճելի զբոսավայրերն են Ստա-
լինի անվան կոլտուրայի ու հանգստի պարկը և Կոմսո-
մոլսկայա ծառուղին: Այդ երկու բարձրադիր վայրից հա-
մարյա ամբողջությամբ պատկերվում է քաղաքը և գեղեցիկ
տեսարաններ են բացվում:

Կիրակի առավոտ, Մայիլյան ընտանիքը փեսայի հրա-
վերով եկել էր Բերիայի անվան հրապարակը և սպասում
էր ավտոբուսի: Նշանակված ժամին այնտեղ եկան նաև
Սոնյան, նրա աղջիկը, Բեսոն և կիներ: Մեծ թվով ուղևորներ
էին հավաքվել այնտեղ: Շուտով նրանք տեղավորվեցին ավ-
տոբուսների մեջ և շարժվեցին դեպի Կոշորի վերելքը: Ճա-
նապարհը հետզհետե բարձրանում էր և օդը զովանում:
Մարդիկ թեթևություն զգացին: Ավտոբուսներն արագորեն
կտրելով ասֆալտած խճուղու զառիվերը՝ հասան դեղատեսիլ
պարկը, որ տարածվում էր բարձունքի վրա:

Ավտոբուսները կանգ առան պարկի մոտ, զբոսնողներն
խջան և ցրվեցին պարկի ծառուղիներում: Մայիլյան ընտա-
նիքն իր ուղեկիցներով գնացին դեպի Սովետական Միու-
թյան լավագույն շենքերից մեկը, որ նստած է բարձունքի
հենց պոնկին և նրա մարմարակերտ պատշգամբները նա-
յում են Քոի հովտում տարածվող քաղաքի վրա:

Ի՞նչ հիանալի տեսարաններ բացվեցին այդ գեղեցկա-

տես՝ պատշգամբներից և որքա՞ն զով ու հաճելի էր այնտեղ
օդը:

— Այ քեզ հրաշալի զբոսավայր, էս տեսակ գեղեցիկ
շինություն կառուցողի ջանին մատաղ,—ասաց Բագրատը և
նրանք բարձրացան վերևի պատշգամբ:

Նրանք նստեցին ծղոտե բազկաթոռների վրա և սկսեցին
դիտել ձորում փռված տեսարանները: Մեղմորեն սահում էր
անուշ գեփյուղը և շոյում, փայփայում էր նրանց:

— Սա Թբիլիսիի աչքն է, նրա հայելին, ամբողջ քա-
ղաքի պեյզաժը պատկերվում է այստեղ,—խորհրդածեց Զա-
վենը:

— Հենց մեզ համար է կառուցած էս գեղեցիկ վայրը,
որ գանք, դիտենք, մաքուր օդ ծծենք և վայելենք կյանքի,
մեր երկրի քաղցրությունները: Իսկ եթե սրա վրա խորոված
ու գինի ավելացնենք, ամեն ինչ կատարյալ կլինի,—ավե-
լացրեց Բեսոն և տեղավորվեց Բագրատի մոտ:

Կանայք ու երեխաներն այլևի էին ուրախացել. նրանք
մեծ հաճույքով էին դիտում քաղաքն ու իր շրջակայքը:

Ահա գեղածիծաղ Վրաստանի մայրաքաղաքն իր բազ-
մազան օրեկաներով: Մեջտեղից ոլորվում է Քուտը: Նրա
երկու ափերին տարածվում են քաղաքի թաղամասերը: Կար-
ծես մի հսկայական ափսե է դրված ընդարձակ հովտում:

— Այս քսան տարվա ընթացքում որքա՞ն է փոխվել մեր
մայրաքաղաքը: Ինչ համեմատություն նախկին փողբիկ, հե-
տամնաց և աշտմյան եռուն ու բարեշեն քաղաքի միջև: Նա-
յեցե՛ք, Կալյահի վերելքը, հինավուրց Հավլաբարը հիմնովին
փոխել են իրենց տեսքը: Նախկին Շեյթան-բազարն իսպառ-
թողել է իր թափթփվածությունն ու մեղկությունը: Գլխավոր
հրապարակից անցք Թուսթավելու գեղաշեն պողոտան, որի
վրա նստած է Սովնարկոմի սպիտակ մեծ շենքը: Տեսե՛ք
ինչպիսի աշխուժություն, շարժում կա փողոցներում, որ-
քան ավտոներ, տրոլեյբուսներ են սուրում: Անցե՛ք գետի
հոսանքն ի վեր, Սաբուրթալոյի, Վակեի բազմաթիվ կառու-
ցումները դիտեցե՛ք: Դեպի առաջ է ձգվում շարունակ քաղա-
քը,—բացատրում էր Զավենը:

— Հապա մեր թա՞ղը, Նախարարկա՞ն,—հարցրեց Շուշանը:

— Մեր տունն էլ է երևում, հրեն կայարանի դիմացի մեծ շենքը,—բացականչեց Եվգինեն:

— Պա՛հ, ինչ սուր աչք ունես, Եվգինե, ես մեր տունը չեմ տեսնում,—միջամտեց Բագրատն ուրախացած և լարված ուշադրությամբ նայեց կայարանի ուղղությամբ:

— Դեպոն էլ է երևում: Իսկ եթե մեր Բագրատի նորոգած շուքերաշն էլ երևար, լավ կլիներ,—կատակեց Բեսոն:

— Իսկ դիմացի բարձունքներից դենը, երկնքի հեռավոր մշուշում էդ ի՞նչ սարեր են երևում, հետաքրքրվեց Եվգինեն:

— Դրանք, սիրելիս, Կովկասյան լեռներն են, էլբրուսի ու Կադբեկի բարձր, ձյունե գագաթները: Հենց նրանք են էջմարվում երկնքի կապույտ մշուշում,—պատասխանեց Զավենը:

Բոլորի հայացքները կենտրոնացան հանդիպակաց բարձունքներից շատ հեռու, հորիզոնի վրա հազիվ պատկերվող սպիտակ գագաթներին:

Եկավ Բագրատի փեսան՝ Սամվելը: Նա սիրալիր ողջունեց բոլորին և ասաց.

— Վերջապես հարգեցիք իմ հրավերը և եկաք: Այսօր դուք բոլորդ իմ հյուրն եք: Զբոսանքի համար մեզ մոտ հիանալի է, լավ տեսարաններ կան, կարելի է հաճելի հանգիստ անցկացնել:

Նա հյուրերին առաջնորդեց և մանրամասն ծանոթացրեց մարմարակերտ շինության զանազան մասերին, տարավ պարկ և ցույց տվեց նրա կանաչախիտ, ծաղկապատ պուրակները:

Հյուրերի վրա առանձնապես խոր տպավորություն գործեց զրանիտից կառուցված Մեծ Մարդու արձանը, որ իր խորաթափանց աչքերով հետևում էր նրանց, ամրապնդում էր, քաջալերում...

Նրանք չէին կշտանում դիտելուց. բացվող տեսարաններն ու զով օդը հրապուրել էին:

Սամվելը պատմում էր, թե ինչպես մի քանի տասնյակ

տարի առաջ այս բարձունքների վրա խիտ անտառներ են
եղել, որտեղ թաքնվել, ապաստան են գտել ցարական ռե-
ժիմից դժգոհ ըմբոստ ու հանդուգն մարդիկ, թե ինչպես
ցարական կառավարությունը չի կարողացել պայքարել
նրանց դեմ, որովհետև աշխատավոր գյուղացիությունը ծա-
ծով օգնել է նրանց, այդ պատճառով էլ ոստիկանությունն
անխնա կտրտել է անտառները և դարձրել ծառազուրկ,
ամալի լեռնահարթ: Այժմ կրկին ծառազարդվում, կանաչա-
պատվում է այս տեղը և տարեց տարի մեծանում, ընդար-
ձակվում է այս պարկը:

Իջավ ամառային մեղմ երեկոն: Կապուտակ երկնքի վրա
պայծառորեն շողացին աստղերը: Քռի հովիտը հրավառվեց
բլուրավոր լույսերով, կարծես ներքևում մեծ հրահանդես
էր, լուսահանդես: Լույսերն իջնում էին մինչև ջուրը, արտա-
ցողում նրա մեջ և մագլցում բարձունքներն ի վեր:

— Օհ, ինչ լավ երեկո է, ինչ լույս ու լուսավորու-
թյուն: Հիմա կարծես ավելի է գեղեցկացել քաղաքը, փառա-
վորվել, — ասում էր Բագրատը երջանիկ ժպիտով:

Երեխաներն անգամ հոգնածություն չէին դգում և լար-
ված հետաքրքրությամբ դիտում էին ձորը:

Բայց ահա նրանք սկսեցին հորանջել և հյուրերը թողնե-
լով Սամվելին բարձունքում, լեռն ի վար իջնող էլեկտրա-
բարձով ներքև իջան:

Այդ հաճելի զբոսանքը նրանց մտքում մնաց որպես
պայծառ, անջնջելի հուշ...

ՄԱՅՐԸ

Իր խնամքին հանձնված կուլերը կերակրելով ու շոյելով, Գոհարն եկավ կանգնեց ծիրանագույն, հաղթամարմին կովի մոտ մի պահ հանգստանալու: Կապույտ գլխաշորով, միջահասակ, լայնաթիկունք այդ կինը բոլորել էր քառասունմեկ ամառ, բայց տակավին կայտառ ու թարմ էր՝ տերևների արանքից ժպտացող խնձորի պես: Նրա վրա ընկավ ֆերմայի մեծածավալ գոմի փոքրիկ լուսամուտից անդրադարձող ձմեռային գորշ վերջալույսի աղոտ ցոլքը: Կոթնելով մսուրի հենակալին, սև խոշոր աչքերը հառեց ինչ-որ տեղ և մտքով սլացավ հեռու, հեռու... դեպի հեռավոր ռազմաճակատը, ուր մի տարուց ավելի կովում էր իր ամուսինը, որից հենց երեկ էր նամակ ստացել:

«Գոհար ջան, քեզ կյանք ու աջողություն եմ ցանկանում: Երեխոց լավ պահիր: Իմ կողմից մեկ-մեկ համբուրիր բալիկներս՝ Սիրուշին, Արուսին, Նախշունին, Պայծառին, Վարդանին, Վահանին, Տիգրանին, Շուշանին, Շավարշին ու փոքրիկ Ազատին, որ թողի գրկումդ: Թող աճեն, մեծանան երեխեքս ու տունս լցնեն ուրախությամբ: Ես նրանց անուշ արևին մատաղ...»

Գոհարի դեմքը պայծառացավ և սիրտը ջերմությամբ լցվեց: Նա որոշեց պատասխանել ամուսնուն, որ հանգիստ լինի, երեխաները լավ են, մեծացել են: Սիրուշն ու Վարդանըն օգնում են իրեն, աշխատում են կոլխոզում: Գյուղում ուշադիր են դեպի իր ընտանիքը, ընդառաջ են գնում: Ամեն

Ինչ լավ է, միայն թե շուտ ջարդեր թշնամուն ու ողջ առողջ, հաղթանակով վերադառնա երեսանների քով...

Ձմռան կարճ օրը՝ մարեց։ Գոմում թանձրացավ աղշամուղը։ Պատից կախած ճրագները վառվեցին և սկսվեց աշխուժ արարողությունը։ Մսուրների առաջ երկշարք կանգնած կովերը գլուխները դարձրին և մեղմիկ որոճալով դիմավորեցին իրենց մոտեցող կթվորներին։

Մտքերից ազատվելով՝ Գոհարը վերցրեց ամանը և նըստեց ծիրանագույն կովի մոտ, ջերմորեն մածեց կաթնապարար ստինքը և սալտակ հեղուկն սկսեց հոսել ու փրփրել ամանի մեջ։ Ի՞նչ խորհրդավոր արարողություն։ Անասուններն անգամ զգում էին կարծես այդ խորհրդավոր պահի իմաստը և գլուխները խոնարհած թույլ էին տալիս քամիկ իրենց հավաքած կենարար հյուլը։

Գոհարի դեմքը լուրջ էր, հանդիսավոր։ Ով գիտե, քանի տարի, քանի անգամ նույն ձևով, նույն պահին նստել է նա կովի մոտ և քամիկ բնության պարգևը։ Ու ոչ մի բան թերևս չկարողանա ավելի զբաղեցնել նրա ուշադրությունը, քան միալար թրժվրժը, այդ միապաղաղ, բայց ախորժելի երաժշտությունը։

Գոհարը կաթը տարավ հանձնեց պահեստատուն և վերադարձավ ախոռ։ Այնտեղ նրան սպասում էր ֆերմայի նախրապան Սահակ քեռին, կթվորներով շրջապատված։

Նրանք խորհրդավոր ժպիտով նայում էին Գոհարին։

— Գոհար, քեզի լավ լուր մը պիտի ըսեմ. աչքալուս պիտի ընեմ. էն տեսակ բան, որ քեզի փառքի ու պատվի լույսի մեջ շաղ տա,—ասաց նախրապանը՝ հանդիսավոր արտահայտություն տալով ընկուզագույն դեմքին։

— Մինչև Գոհարը մաղարիչ չխոստանա՝ չասես, Սահակ քեռի,—բացականչեցին կթվորները այս ու այն կողմից։

— Ինչ բան պիտի լինի որ։ Երեկ մարդուցս նամակ ստացա արդեն, էլ ի՞նչ նորություն պիտի լինի,—սլատասխանեց Գոհարը զարմացած։

— Մաղարիչ կանես՝ կըսեմ, թե չէ՝ քուրս, դա հեշտ ըսելու ու մարսելու բան չի։ Էդ տեսակ բան շատ քչերին

կպատահի,—համառորեն իր խոսքն առաջ տարավ Սահակ քեռին:

«Յարաք, ի՞նչ արիտի լինի...» մտաւում էր Գոհարը շփոթված, աչքերը խոնարհած: Նրա լուրջ ինքնամփոփ դեմքին գարնանային ջերմութիւն էր փայլում:

— Դե՛, դուն էլ, այ կնի՛կ, մաղարիչ խոստացիր, թող Սահակ քեռին ասի,—խորհուրդ տվին կթվորները:

— Դե՛, ասա, Սահակ քեռի. ուղածդ թող մաղարիչ լինի,—պատասխանեց Գոհարը մեղմորեն:

Սահակ քեռին զրպանից հանեց հենց նոր ստացած լրագիրը և բարձրաձայն կարդաց Գերագույն Սովետի Նախագահութեան Հրամանագիրը:

— Քեզ հայտարարել են Սովետական Միութեան Մայր-Հերոսուհի,—բացականչեց Սահակ քեռին կարդացած լրագիրը ծալելով ու զրպանը դնելով: Դրանից էլ բարձր սլատի՞վ...

— Հը՞մ, ճիշտ որ մեծ պատիւ: Հիմա ամբողջ աշխարհում կտարածվի մեր Գոհարի անունը,—ասաց կթվորներից մեկը:

— Բա հե՞շտ բան է 10 երեխա բերել, նրանց հոգսը քաշել, կերակրել ու մեծացնել,—միջամտեց մի ուրիշը:

— Սրանից հետո է՛լի երեխա կբերի Գոհարը,—բացականչեց երրորդը:

— Կբերեմ, է՛լի կբերեմ, թող մի բարով-խեղով մարդս վերադառնա,—պատասխանեց Գոհարը և նրա աչքերը շողացին բերկրալից:

1915

ԼԵՅՏԵՆԱՆՏԸ

Նա կանգնել էր լուսամուտի առաջ ու կիթառ էր նվագում:

Բարձրահասակ էր, բարեձև մարմնով, կարծես թե բնության հրաշալի ձեռքն աշխատել էր ամեն գիծ նրա վրա կառուցել համաչափ, ներդաշնակ: Դեռ նոր էր բոլորել քսանհինգ դարուն և երիտասարդական ավյունով լի նրա գեղատեսիլ դեմքը մի սարսռալի թերություն ուներ միայն՝ աչքերը անգույն էին, անկենդան: Նրանց մեջ իշխում էր մի անիմաստ մռայլ դատարկություն... Նվ դրանք, այդ փոքրիկ լուսամուտները մարմնի՝ մութն էին, լույսին ու կյանքին անհաղորդ: Մի չար ու դաժան ձեռք, տարերային ինչ-որ բան, կարծես թե դիտմամբ զրկել էր նրա աչքերը լույս ու պայծառությունից, որպեսզի աղչատի, ստվերի նրա դեմքի թարմությունն ու գեղեցկությունը: Գուցե գիշերը ցանկացել էր իր մռայլ քողով ծածկել նրա աչքերը, որպեսզի նրանք չվայելեն լույսի և արևի պայծառությունը և հուսահատորեն ձգտեն ու չհասնեն այդ երջանկության...

Նա հագել էր հողագույն բարակ բաձկոնակ, կապտավուն շալվար, ոտներին՝ հիվանդանոցային սուլեր: Վրայից կարճ խալաթ ուներ, որի ձերմակ ֆոնի վրա նրա մաքուր սպիրած դեմքը մուգ-դեղնավուն արտահայտություն էր ստանում:

Նա լեյտենանտ էր, Հայրենական պատերազմի ակտիվ մասնակից, նրա հերոսներից: Իբր ապացույց՝ կրծքին պլաս-

պղում էին «Կարմիր դրոշ» և «Կարմիր աստղ» շքանշանները:

«Սև մուժ ամպեր ճակտիդ դիզվան,
Դուման հագար Ալագյազ...»:

Նա նվագում էր ու մեղմ ձայնով ձայնակցում կիթառին: Քնքուշ էր այդ երգը, մեղամաղճոտ: Նրա տխուր հրնչյունները տարածվում էին սենյակում: Այնտեղ, միմյանց կողքին երկշարք դրված էին տասներկու մահճակալ: Հիվանդներից մի քանիսը պառկել էին՝ բուժ, անկենդան աչքերը հառած անորոշ կետի, ծխում էին: Նրանցից երկուսը անշարժվել էին կոնակին: Մի օր առաջ վիրահատել էին նրանց մի-մի աչքը, որոնք կապած էին ու պաշտպանված նուրբ թաղանթով: Նրանք անհամբեր սպասում էին, թե ե՛րբ բժիշկը կգա ու բաց կանի իրենց աչքը, որպեսզի, հայտնի լինի վիրահատությունյան արդյունքը: Մյուսները նստել էին մահճակալին և լսում էին իրենց ընկերոջ երգն ու նվագը: Բոլորն էլ ջահել էին, գարնան ծաղկած պարտեզում, կենսալից կյանքի շեմքին կանգնած: Բոլորն էլ թշնամու անողոք հարվածների, գլխավորապես հրանետի զոհեր էին: Միայն մի ծերուկ կար նրանց շարքում, արհեստով հյուան, որ ուրազ լսիկու պահին փայտի կտորը թռել ու վնասել էր աջ աչքը: Ծերուկը կողքին պառկած՝ շոյում էր ալեհեր մագերը և երբեմն-երբեմն հառաչում:

«Սև մուժ ամպեր...»

— Լևոնյա՛ն, ասա խնդրեմ, ինչո՞ւ ձեր հայկական երգերը այդքան տխուր են, վշտալի,— հարցրեց հիվանդներից մեկը:

— Մեր հին երգերը մեծ մասամբ տխուր ու վշտալի են, որովհետև հայ ժողովուրդն անցյալում շատ է տանջվել ու շարշարվել օտարերկրյա զավթիչների ձեռքին: Բայց նոր երգերը, ընդհակառակը, կենսուրախ են և զվարթահնչյուն,— պատասխանեց Լևոնյանը և սկսեց մի ուրիշ երգ երգել ու նվագել:

«Սարի աղջիկ, ա՛յ սարի աղջիկ...»

— Ա՛յ, լավ երգ, ուշախ, կենսաթրթիւ, դա շատ լավն էր—միջամտեց նոր վիրահատված ընկերներին մեկը:

— Եթե աչքդ գտնե տասը տոկոսով լույս աշխարհ տեսնի, քեզ համար մի ուրիշ լավ երգ կնվագեմ, Մանդլի՛ւկ,— պատասխանեց Լեոնյանը կիթառը տեղավորելով լուսամուտի դռներին:

— Ախ, սիրելիս, դու երազ ես պատմում, հրաշքի նման բան,—ասաց Մանդլուկը նվաղ ձայնով, առանց շարժվելու:

Մանդլուկը ուկրալինացի էր, ավագ լեյտենանտ: Կիևի համար մղված կռիվներում ումբի կոորտանքներից կուրացել էին նրա աչքերը: Երեք ամիս սլառված էր այդ հիվանդանոցում, Ֆիլատովյան շիշուկի սրտկումներ էր ընդունում, մեջքի միսը միքանի անգամ ծակոտել էին, իսկ աչքերը երեք անգամ վիրահատել: Այժմ վերջին փորձն էր, վերջին վիրահատումը՝ նրան դեթ մի քանի տոկոսով տեսողություն տալու համար: Քսանվեց մալիս տեսած կենսութախ տղա էր Մանդլուկը, կայտառ, քաղցրախոս: Չնայած երկու աչքով կույր լինելուն՝ չէր ընկճվում և կյանքը եռում էր նրա երակների մեջ իր ամբողջ թափով:

Սենյակը մտավ վիրահատող պրոֆեսորը՝ իր շքամբում երեք բժշկուհի և քույր Մարիա Ալեքսանդրովնան:

Նա մոտեցավ Մանդլուկի մահճակալին և քանդեց նրա աչքի վիրակապը:

Կարծես սև վարադույրը մեկնեւ բարձրացավ, խավարը փարատվեց և սենյակը լցվեց պայծառ, շլացնող լույսով: Նոր աշխարհ եկած մարդու նման Մանդլուկը զարմանքով ու հիացմունքով տեսավ պրոֆեսորի բարեժախտ դեմքը, ալեհեր մազերը, տեսավ բժիշկներին, հիվանդներին, ընդարձակ, լուսավոր սենյակը և արևի ոսկեշող ճառագայթները... Նրա դեմքին պատկերվեց անհուն ուրախության և խնդրության ժախտը...

— Հը, սիրելիս, արդեն տեսնում ես: Շնորհավորում եմ,—ասաց պրոֆեսորը զվարթ ձայնով:

— Տեսնում եմ, պրոֆեսոր, անշափ շնորհակալ եմ,— պատասխանեց Մանդլուկը:

Բժիշկներն ու հիվանդներն ամեն կողմից շնորհավորում էին՝ արտահայտելով իրենց ուրախությունը:

Պրոֆեսորը մատների միջոցով որոշեց Մանդյուկի տեսողության չափը:

— Հրաշալի է, արդեն ութսուն տոկոսով տեսնում ես: Մի քանի օրից լրիվ կտեսնես: Միայն համբերություն ունեցիր, — ասաց պրոֆեսորը և կրկին կապեց հիվանդի աչքը:

Նա այնքա՛ն ուրախ էր, որ իր բժշկությունը հաջող արդյունք էր տվել: Բայց Զուբովի աչքի վիրահատումը նվազ հետևանք էր ունեցել: Նա շատ քիչ էր տեսնում: Մի քանի տոկոսով միայն:

— Անհրաժեշտ է երկրորդ անգամ վիրահատել: Մի վճատիր, սիրելիս, ես ամեն միջոց ձեռք կառնեմ, որ ավելի լավ տեսնես, — սրտապնդեց պրոֆեսորը և իր շքախմբով հեռացավ սենյակից:

Մարիա Ալեքսանդրովնան մնաց Զուբովի աչքը կապելու:

— Օ՛հ, ի՞նչ անբացատրելի և անսահման երջանկություն: Սա արդեն տեսնում եմ: Կեցցե՛ մեր պրոֆեսորը, կեցցե՛ մեր սիրելի հայրենիքը, մեծ Ստալինը, — ասաց Մանդյուկը և շարունակեց, — որքան ուրախ եմ, որ կարող եմ տեսնել Մարիա Ալեքսանդրովնայի սքանչելի դեմքը:

Մարիա Ալեքսանդրովնան արժաթահնչյուն ձայնով ծիծաղեց: Ըստ երևույթին նրան շատ դուր եկավ Մանդյուկի խոսքը:

Լևոնյանը շոշափելով մոտեցավ Մարիա Ալեքսանդրովնային և ասաց.

Երանի ես էլ Մանդյուկի պես կարողանայի տեսնել լույս աշխարհը և վաշելել հրաշալի կյանքը: Տեսնել նաև ձեր ազնվափայլ դեմքը, Մարիա Ալեքսանդրովնա...

— Կտեսնեք, մեր պրոֆեսորի անունը հռչակված է ամբողջ աշխարհում: Նրա ձեռքը հրաշագործ է: Նա ձեզ բոլորիդ լույս կտա: Մեր երկիրը երբեք չի մոռանա ձեր հերոսական գործերը, անձնվիրությունը...

Մարիա Ալեքսանդրովնային կանչեցին և նա շտապեց գուրս:

Լևոնյանը պառկեց իր մահճակալին: Շուտով նա խորասուզվեց մտքերի մեջ, որոնք ամեն կողմից շրջապատեցին նրան: Նա մտքով փոխադրվեց իր ծննդավայրը, հայրենական տունը, վերհիշեց մանկությունը: Շատ վաղուց, փոքր հասակից նա կորցրել էր ծնողներին և մնացել հորեղբոր խնամքի տակ: Վերջինս նրան ուղարկել էր դպրոց, որտեղ և ստացել էր միջնակարգ կրթությունը: Հորեղբայրը գրաշար էր, մեծ ընտանիքով ծանրաբեռնված:

Միջնակարգ դպրոցը դեռ նոր ավարտած՝ բռնկվեց Հայրենական մեծ պատերազմը: Լևոնյանը մտավ Կարմիր Բանակի շարքերը և մեկնեց ռազմաճակատ: Այնտեղ նույնացաբեռեց հնարամտություն և խիզախություն: Առաջ քաշվեց մինչև լեյտենանտի աստիճանը:

Հետախուզական դասակն էր ղեկավարում և ակտիվ գործողություններ կատարում թշնամու թիկունքում: Գնդի հրամանատարը հավատում ու սիրում էր նրան և միշտ պատասխանատու հանձնարարություններ էր անում: Երկու անգամ վիրավորվեց թևից ու ոտքից, պառկեց զինվորական հիվանդանոցում, բուժվեց ու կրկին մեկնեց ռազմաճակատ:

Որքան բարձրացավ նրա տրամադրությունը, ուրախությամբ լցվեց սիրտը, երբ թշնամին սկսեց նահանջել: Սակայն Դնեպրն անցնելիս, նրա հետ պատահեց վերջին և այս անգամ ավելի մեծ դժբախտությունը: Ռումբի բեկորները վիրավորեցին զլուխը և խոցեցին աչքերը: Նա զրկվեց ամենաթանկագին բանից՝ աչքի լույսից: Դարձյալ նրան տարան հիվանդանոց, ուր պառկեց մոտ վեց ամիս: Թեև գլխի վերքերը լավացան, բայց աչքերը մնացին խավար...

Հորեղբայրն իմացավ այդ մասին, տեսության եկավ: Այդ ժամանակ նրան փոխադրել էին Օդեսայի աչքի հիվանդանոցը: Թողնելով նրան հիվանդանոցում՝ հորեղբայրը կրկին վերադարձավ իր գործին:

Նվ այժմ Լևոնյանը թեև ոչ մի ցավ չէր դգում, վերքերն արդեն բուժվել, սալիացել էին, թեև նա կարողանում էր

քայլել, ազատ շարժումներ գործել, համարյա վերականգնվել էին նրա ուժերը, բայց հոգեպես տանջվում էր. նրան դբաղեցնում էր այն միտքը, թե արդյոք կկարողանա՞ դարձյալ տեսնել լույս աշխարհը, կրկին վայելել կյանքի քաղցրությունը: Արդյոք հնարավորություն կունենա՞ աշխատել, շարունակել զինվորական ծառայությունը, օգտակար լինել երկրին, հայրենիքին: Չէ՞ որ նրա երակներում եռում էր աշխատանքի, կյանքի ուժը: Իսկ կյանքն այնքա՞ն լավ է, այնքա՞ն բաղձալի: Իր մեջ այնքա՞ն եռանդ կա, կենսունակություն՝ փարվելու կյանքին և ձուլվելու նրան...

Մյուս հիվանդանոցներում լեռնյանը, չնայած անտանելի ցավերին, հոգեպես հանգիստ էր, վստահ էր, որ վերքերն աճվտանգ էին, բուժելի: Նա կրկին կկարողանար վերադառնալ շարքերը և մասնակցել հայրենիքի պաշտպանության զործին, աշխատանքին, կյանքին: Բայց հիմա նա իրեն զգում է մի մութ, խավարամած վայրում, անորոշության մեջ: Արդեն երկու անգամ վիրահատել էին աչքերը: Աջ աչքը բոլորովին վնասված լինելով լուսագոռնը հանել էին և փոխարինել արհեստական ապակի աչքով: Մնում էր վերջին փորձը՝ ձախ աչքի տեսողությունը որոշ չափով վերականգնելու համար: Ահա նրա միակ հույսը, որ ոգեպնդում էր նրան: Ի՞նչ պիտի լինի հապա իր վիճակը, եթե այդ հույսն էլ ապարդյուն անցնի: Ի՞նչ ահավոր դժբախտություն... Մի՞թե նա չպիտի կարողանա օգնել երկրին, հայրենիքին, թեթևացնել ընտանիքով ծանրաբեռնված հորեղբոր հոգսերը: Մի՞թե նա չպիտի տեսնի ու վայելի այս սքանչելի աշխարհը, լույսը, արևը, բնությունը...

Նա վերհիշեց իր հայրենի քաղաք Երևանը... Որքա՞ն փոխվել, գեղեցկացել է՝ հիմա իր ծննդավայրը: Նոր ու լայն բարեշեն փողոցներ, խոշոր տներ, ծառադարձ ու կանաչավետ պուրակներ և կյանքը, որ հարաճուն շարժվում, եռում է այնտեղ: Հապա իր դարոցական ընկերներ՞ը: Ինչ եղան արդյոք նրանք: Նա մեծ սիրով մտաբերեց իր դասընկերներին, ուրախ կատակներն ու արկածները ընկերական կյանքից: Մեկ մեկ հիշեց բոլոր ընկերների դանաղան առանձնա-

հատկությունները: Իսկ աղջիկները, նրանց հետ ունեցած հանդիպումները, ուրախ զրույցներն ու քրքիջները: Այնքան քաղցր էին, հոգեթով, մտերիմ: Կարծես այժմ էլ իր ականջին հնչում են նրանց զրնգուն, կենսուրախ ձայները: Հապա Բնարի՜կը... Չէ՞ որ այդ աղջիկն այնքան դուր էր դալիս իր սև, խոշոր, միամիտ աչքերով, համեստ ու հաճելի բնավորությամբ, դեպի ուսումն ունեցած անհուն սիրով: Արդյոք ի՞նչ է անում հիմա Բնարիկը: Վաղուց է չի տեսել: Ռազմաճակատ գնալուց հետո էլ լուր չստացավ նրանից: Արդյոք շարունակո՞ւմ է ուսումը, ի՞նչպես է դասավորվել նրա կյանքը:

«Արդյոք Բնարիկը գիտե՞ ինձ հետ սլատահած դժբախտության մասին: Առաջ նա այնպես էր հետաքրքրվում, այնպիսի մտերմությամբ և անկեղծությամբ էր վերաբերվում դեպի ինձ: Եթե իմանա, որ ես դռնվում եմ այս վիճակում, գուցե բոլորովին սառի, մոռանա ինձ: Եվ մի՞թե կարելի է մեղադրել նրան դրա համար...»

Լևոնյանը խորը հառաչեց և շուտ գալով դեմքը թաղեց բարձի մեջ: Այդ պահին նա այնքան էր ուզում արտասվել և հանգստացնել իր դառնացած սիրտը: Ամբողջ կյանքում դեռ երբեք նա այդքան պահանջ չէր զգացել արտասվելու: Իայց նա չկարողացավ արտասվել, թեթևացնել իր ծովացած, դառնացած հոգին: Ասենք ո՞րտեղից պիտի հոսեին արտասուքի կաթիլները: Քանզիված և ավերված աչքերի՜ց: Նրանք մռայլ էին, անթափանց: Ու ոչ ոք պալատում չկարողացավ իմանալ, թե այդ պահին ինչ հոգեվիճակ էր ապրում Լևոնյանը:

Ճաշի ժամանակն էր: Հիվանդները պալատներից դուրս եկան, սեղանատանը շոշափելով գտան աթոռները, տեղավորվեցին սեղանի շուրջը և սկսեցին ճաշել: Մանկյունն ու Զուբովը պալատում ճաշեցին, իրենց անկողնում: Իսկ Լևոնյանը պառկած մնաց, ուտելու ախորժակ չունեի:

Տնտեսուհին առաջարկեց նրան գնալ սեղանատուն:

— Ես կուշտ եմ, նատալիա Իվանովնա: Ոչ մի բանի

կարիք չեմ դրում,—ասաց Լևոնյանը առանց գլուխը բարձրացնելու:

— Նրեկ Արմենական էնքան կուշտ կերավ, որ կերածն հերիք կանի էսօր ու վաղը, Գուցե և մյուս օրը: Այժմ երևի սիրած աղջիկը միտն է ընկել, ախորժակը վախկնդ է: Կարոտից աչտվում է խեղճը,—միջամտեց Մանդյուկը:

— Չեմ հասկանում, սա ի՞նչ համառություն է,—ասաց Նատալիա Իվանովնան և դուրս գնաց:

— Կատակը մի կողմ, Արմենակ, ինչո՞ւ չես գնում ճաշելու,—հարցրեց Մանդյուկը:

— Հենց էնպես, ախորժակ չկա...

Սեղանատնից վերադարձան հիվանդները, պառկեցին իրենց տեղերը հանդատանալու: Պալատում տիրեց լուռություն: Լևոնյանը կրկին ընկղմվեց մտքերի ծովը:

Այդպես ուրեմն, Քնարիկն էլ կմոռանա իրեն: Կենսավառ ուժերով լի իր ծաղիկ երիտասարդությունը կմաշվի, կգնա: Ինչո՞ւ, ինչ մեղքի համար: Եվ նա այնպիսի խորը դալորւթյով և ատելությամբ սղմեց ատամները, ձեռները դարձան բռնեցք սպառնալից: Այնպիսի անզուսպ ցանկություն դուրս գար իր սիրտից, թշնամու դեմ, որ պատճառ եղավ իր դժբախտության: Արդյոք հիմա ո՞րտեղ է և ի՞նչ է անում իր դասակը: Ախ, իր հանդուգն ու խիզախ ընկերները՝ սերժանտ Սմբատյանը, բանակայիններ՝ Մխոնկը, Ասքանազը, Իվանովը, Յարյեը և մյուսները: Որքա՞ն կարոտել է նրանց: Չէ՞ որ միասին թշնամու դժոխային կրակի տակ տաքնապալից շատ ժամեր են ապրել, անվեհճությունյան և խիզախության անմահ վայրկյաններ... Չէ՞ որ միասին խորամանկ ծրագրեր են պատրաստել ու դավեր լարել թշնամու դեմ, նրա թիկունքում: Որքա՞ն են ուրախացել ու հրճվել դրանց հաջող իրագործման համար:

Իրիկնապահին հիվանդները վեր կացան: Մի քանիսը գնացին միջանցք, մի քանիսը մտաեցան լուսամուտին, նրասեցին Լևոնյանի մահճակալին, անթիկունք աթոռներին, սկսեցին ծխել և զրուցել: Եկան նաև մյուս պալատների հիվանդներից: Բոլորն էլ ջահել, մեկը մյուսից կայտառ,

գարնան թարմ շունչն ըմպած: Այնտեղ էր Ուկրաինայի խորքերից եկած երկու աչքով կույր Սիդերյուկը, Հեռավոր Արեւելքից, Խաբարովսկից՝ մեքենավար Գորյաշկինը, Մենդրելիայից եկել էր սերժանտ Դոնդուան, Մինսկից՝ ուսանող Կինկելիչը և ուրիշները: Լեոնյանը նստեց անկողնում և սկսեց նվագել կարմիր բանակային մի ռազմական հրգ: Շուտով Գորյաշկինը իր բարձր ուժգին ձայնով ձայնակցեց նվագին: Նրան միացան ընկերները տարբեր ձայներով և պալատում հնչեց մի հզոր խմբերգ մարտական շեշտով: Ամբողջ պալատը թնդաց այդ երգի հզոր ալիքներով: Հիվանդները ողջ-շնչվեցին, արիացան:

Մի խմբերգին հաջորդում էր մյուսը: Երգում էին ռազմաշունչ երգեր: Բոլորի տրամադրությունն էլ բարձր էր, հորովի: Նրանք մոռացել էին իրենց վիճակը, շրջապատը, հիվանդանոցային ռեժիմը:

Ուշ երեկոյան հերթապահ բժշկուհին եկավ, որ առաջարկի երգողներին քնել: Նա կանգնեց դռան մոտ և սիրտ չարավ առաջ գնալ, այնքա՛ն ներշնչված, այնքա՛ն հուզիչ էին երգում տղաները: Նա կրկին վերադարձավ հերթապահական սենյակը, իսկ հիվանդները շարունակեցին իրենց երգը: Խմբական այդ ոգեշունչ երգերը մարեցին այն ժամանակ միայն, երբ երգիչները հոգնեցին և գնացին քնելու:

Լեոնյանը պառկեց անկողնում: Նա դեռ գտնվում էր մարտական երգերի զորեղ ազդեցության տակ և իրեն զգում էր ամրապինդ, ուժեղ: Կարծես թե մի հզոր, անխորտակելի բան էր կանգնած թիկունքին, անառիկ ամրոց, անսասան ուժ, որ նրան ներշնչում էր հավատ, լավատեսություն...

Հետևյալ օրը նրան տարան ու կանգնեցրին խոշոր ու ծանր մագնիտի առաջ, որի ուժով փորձում էին տեղահանել կամ առավել անվնաս դարձնել աչքերի խորքերում թաղ-նված երկաթի կտորները: Նրա դեմքը խեցգետնի պես կարմրել էր, ինչ-որ ուժ նրան քաշում էր առաջ, դեպի առաջ: Այդպես նա մնաց մի քանի րոպե էլեկտրականացած, մագնիսացած վիճակում...

Երեք օր հետո նրա աչքը վիրահատեցին: Երբ բժիշկը

երկու անողորմ սրսկում կատարեց հոնքի տակ՝ աչքն անզղայացնելու համար, սաստիկ ցավից նա ծպտուն շարձակեց, ատամները սղմեց և դիմացավ: Նա պատրաստ էր ամեն փորձության, միայն թե վերականգնի տեսողությունը, զոնե որոշ չափով տեսնի մարդկանց, առարկաները, աշխարհը... Սակայն վիրահատումն ցանկալի արդյունք չտվեց: Ռումբի մանրուքները խիստ վնասել էին նրա աչքի լուսաթաղանթը և հազիվ հնարավոր եղավ շատ նվազ չափով վերադարձնել տեսողությունը: Նա հազիվ էր նշմարում իր շուրջը, տեսնում մարդկանց, լուսավոր վայրում տարբերում առարկաները: Նրա սիրտը լցվեց ուրախությամբ: Անհուն կարոտով ու ցնծությամբ լուսամուտից նայեց արևին, երկնքին և պայծառացավ նրա դեմքը:

«Ուրջան երջանիկ են մարդիկ, որ տեսնում են, վայելում արևի, լույսի, բնության գեղեցկությունները»։ մտածեց նա:

Նրա աչքի վերքը շուտով լավացավ, անկողնից վերելավ, սկսեց քայլել, վիրակապն էլ քանդեցին: Շուրջն աղոտ էր, մշուշոտ: Նա չէր կարողանում ճանաչել մարդկանց, որոշել նրանց դեմքի գծերը: Գրեկ-կարդալ չէր կարող: Այդ վիճակով հնարավոր չէր մենակ, առանց ուղեկցի վերադառնալ տուն, մտնել զինվորական շարքերը կամ ուրիշ գործով ղեաղվել, աշխատել: Ի՞նչպես պիտի դասավորվի նրա կյանքը, ապագան... Ո՞նց ստեղծի ընտանեկան երջանիկ կյանք: Ի՞նչպես օգտակար լինի երկրին, ժողովրդին...

Մահճակալին կամ լուսամուտի մոտ նստած անձնատուր էր լինում մտքերին: Երբեմն ընկնում էր նրա տրամադրությունը, ընկճվում, հուսալքվում: Բայց, երբ նվազում էր, ընկերները երգում էին, երբ լուսամուտից նայում էր կապտաշող երկնքին և արևի պայծառ շողերին, դարձյալ բարձրանում էր նրա տրամադրությունը, ամրապնդվում, ոգեշնչվում: Նա խորապես զգում էր, որ ինքը մենակ չէ, իր թիկունքին կանգնել է մի հսկայական անխորտակ ուժ՝ հայրենիքը... Հայրենիքը չի թողնի, որ նա կորչի կյանքի հորձանքում: Հայրենիքը կպահի, կփափաջի նրան հարազատ մոր պես...

— Լեոնյա՛ն, նամակ ունե՞ս,—բացականչեց տնտեսուհին սենյակը մտնելով։

«Նամա՞կ...» մտմտաց ինքնիրեն Լեոնյանը ծանր մըտքերից ուշքի դալով, կարծես խորը քնից զարթնելով։

Տնտեսուհին նամակը հանձնեց նրան և ասաց.

— Հայերեն է գրած, ով պիտի կարդա քեզ համար։

Լեոնյանն այնքան չէր տեսնում, որ կարողանար կարդալ։ Իսկ հիվանդանոցում հայերեն կարդացող չկար, ինչպե՞ս պիտի կարդային հապա։

«Արդյոք ո՞վ է գրել այս նամակը, հորեղբայ՞րս, թե՞ ընկերներից մեկը»։ մտածում էր Լեոնյանը անհուն հետաքրքրությամբ լցված։

Տնտեսուհին վերցրեց նամակը, նայեց ծրարին և ներքևում կարդաց նամակն ուղարկողի հասցեն ուսերեն լեզվով գրած.

«Նրևան, Նալբանդյան փողոց №... Քնարիկ Մանուկյանից»։

«Մանուկյան Քնարի՞կ...» ասաց Լեոնյանը շփոթված, զարմացած։ Կարծես թե սիրտը պոկվեց տեղիցը, քարացավ, անշարժացավ։ Անսպասելի էր նրան այդ նամակը։ Հուզմունքից շառագունել, կարմրել էր դեմքը։

— Կի՞նդ է, թե քույրդ,—հարցրեց տնտեսուհին նամակը կրկին հանձնելով նրան։

— Ոչ մեկն ունե՞մ, ոչ մյուսը,—պատասխանեց Լեոնյանը։

— Պարզ է ուրեմն, թե ով է գրողը, սիրածդ աղջիկը,—միջամտեց Մանդյուկը։

Տնտեսուհին խոստացավ հայերեն իմացող գտնել նամակը կարդալու համար և դուրս գնաց։

Նամակը մեծ հետաքրքրություն առաջ բերեց հիվանդների շրջանում։ Նրանք գլխավորապես եկվորներ էին, հեռավոր վայրերից, դրա համար էլ նամակը կամ հեռագիրը ահագին տալիսիրություն էր գործում, ոգևորություն առաջ բերում նրանց մեջ։ Նրանք զանազան հարցեր էին տալիս նամակ գրողի անձնավորության մասին, բայց Լեոնյանը

չէր կարող սպառիչ պատասխան տալ, որովհետեւ առաջին անգամն էր Քնարիկից նամակ ստանում և դեռ իրեն հայտնի չէր բովանդակությունը:

Գիշերը Լևոնյանի միտքն զբաղված էր նամակի բովանդակությամբ: Արդյոք ինչ է գրում Քնարիկը: Շատ տարիներ ծանոթներ են նրանք: Միջնակարգ դպրոցի առաջին դասարանից մինչև ավարտելը միասին են սովորել և միշտ լավ է եղել իր հանդեպ, ուշադիր: Նա հիշեց բազմաթիվ հետաքրքիր մոմենտներ մանկական, պատանեկական կյանքից, որոնց մեջ առանձին տեղ էր գրավում այդ արջիկը: Որքա՜ն պարզ ու ջինջ էին մանկության և պատանեկության օրերը: Ի՜նչ մշտածիծաղ ու զվարթաշունչ կյանք: Նրազի պես էին թվում այդ օրերը, ոսկեղեն անուրջներ: Որքա՜ն ուրախություն ու հրճվանք... Հետո սպտերազմ, արյուն, մարմնական ու հոգեկան բոլոր ուժերի լարումն թշնամուն հաղթահարելու համար: Չնայած պատերազմի շրջանում իր զլխովն անցած սարսափելի դեպքերին, Լևոնյանը դարձյալ նույն միամիտ պայծառ տղան էր, ինչպես հինգ տարի առաջ, թեև նա խիզախ էր, հանդուգն, անբասիր... Եվ նրա սրտում արագահոս ու վճիռ ջրերի պես հորդեցին զգացմունքները:

«Արդյոք ի՞նչ է գրում Քնարիկը: Ինչպե՞ս հիշեց ինձ: Անշուշտ հորեղբայրս է տվել իմ հասցեն և նրան պատմել ինձ հետ պատահած դժբախտությունը: Դպրոցում սովորելիս Քնարիկը շատ անգամ է եղել մեր տանը: Նա ծնողներ չուներ, ապրում էր մեծ քրոջ մոտ, Տերյանի անվան փողոցում: Հիմա նոր հասցե ունի: Արդյոք ամուսնացե՞լ է, թե՞ մենակ է ապրում: Արդյոք ի՞նչ փոփոխություններ են կատարվել նրա կյանքում: Բայց ի՞նչ սոսկալի բան, որ ես չեմ կարող կարդալ նամակը: Գուցե Քնարիկն այնպիսի բաներ է գրել, որ անհարմար է ուրիշներին իմանան...»

Ինչպես անցավ գիշերը: Ոնց բացվեց երկնքի դեմքը և համայն-կամայ պայծառացավ: Լևոնյանը վեր կացավ, հագնվեց և նստեց մահճակալին: Նրա վրա թափվեցին նորածագ արևի ոսկեփայլ շողերը: Անհանգիստ էր, սպասողական

դրության մեջ: Մյուս ընկերներն էլ վեր կացան և պալատում շարժվեց, աշխուժացավ կյանքը:

Առնյալի ուշադրությունը միշտ դեպի դուռն էր, կարծես այնտեղից էր գալու իր ուրախությունը, երջանկությունը...

Շուտով եկավ տնտեսուհին իր հետ բերելով մի հայուհու, որ իր հարեանուհին էր: Վերջինս թեև երկար ժամանակ սպրում էր Օդեսայում, բայց չէր մոռացել մայրենի լեզուն:

Առնյալը նստեց լուսամուտի գոգին և լարված ուշադրությամբ լսում էր: Նամակում գրված էր.

«Թանկագին Արմենակ

Գուցե զարմանաս ստանալով այս նամակը: Զի՞ որ դպրոցն ավարտելուց հետո հեռացանք, ընկերներից ամեն մեկը դես ու դեն ցրվեց: Ոմանք գնացին ռազմաճակատ, ոմանք շարունակեցին ուսումը բարձրագույն դպրոցներում, ոմանք էլ ամուսնացան, ընտանիք կազմեցին, աշխատում և ապրում են իրենց համար:

Մի կարծի, որ ես մոռացել էի քեզ: Հորեղբորդ հանդիպելիս՝ միշտ հարցնում, հետաքրքրվում էի քո մասին: Վերջին անգամ նա ինձ հաղորդեց քո մեծ դժբախտության մասին: Հայրենական պատերազմի ընթացքում դու կորցրել ես տեսողությունդ... Շատ ծանր տպավորություն թողեց ինձ վրա այդ լուրը: Անշափ տխրեցի ու վշտացա: Հիշեցի մեր մանկությունը ու պատանեկության լավագույն օրերը, հիշեցի քեզ և պինդ արտասովեցի... Բայց այն միտքը, որ դու քո աչքերիդ լույսը կորցրել ես մեր մեծ ու սիրելի հայրենիքի համար մղվող կյանքի ու մահվան կրոնքում, բարձրացրեց իմ տրամադրությունը և հուսադրեց ինձ: Դու քո թանկագինը, ամենալավը զոհել ես մեր հայրենիքի համար: Դրանով դու այնքան բարձրացար իմ աչքում, դարձար այնքան պաշտելի ու

նվիրական: Խոսք չեմ գտնում պատմելու իմ հիացմունքը քո անսահման խիզախության ու հերոսության համար... Հորեղբայրդ հույս ունի, որ որոշ չափով կվերականգնվի տեսողությունդ: Ի՞նչ լավ կլիներ, եթե հաջողվեր:

Հիմա մի քանի խոսք իմ մասին:

Դպրոցն ավարտելուց հետո ես շարունակեցի ուսումնառել մանկավարժական բարձրագույն կրթություն ստացա: Այժմ, ահա, երկու տարի է ինչ աշխատում եմ որպես մանկապարտեզի վարիչ: Թեև ամուսնացած չեմ, բայց ինքնուրույն կյանք եմ ստեղծել ինձ համար: Այլևս քրոջս մոտ չեմ ապրում: Առանձին սենյակ ունեմ իր հարմարություններով՝ պատշգամբ, սրահ, խոհանոց:

Հորեղբայրդ հայտնեց, որ շուտով պիտի դա Օդեսա՝ քեզ բերելու: Խնդրեցի, որ թույլ տա ես դամ ու քեզ բերեմ Նրևան: Հորեղբայրդ աշխատում է, զբաղված է, իսկ ես արձակուրդումն եմ, ազատ եմ, հնարավորություն ունեմ դալու և քեզ օգնելու: Հորեղբայրդ շատ ուրախացավ և համաձայնվեց: Այժմ դա կախված է քեզանից, եթե համաձայն ես, գրիր կամ հեռագրիր, ես իսկույն կգամ և քեզ կբերեմ ինձ մոտ: Ինչ դրության մեջ էլ լինեն աչքերդ, ես հոժար եմ քեզ ընդունելու ինձ մոտ: Մենք միասին կապրենք, մեզ համար նոր կյանք կստեղծենք: Ես վստահ եմ, որ իմ այս որոշումը մեզ համար կստեղծի ընտանեկան խաղաղ, երջանիկ կյանք: Եթե միայն ցանկանանք և ձգտենք դրան:

Այս նամակն արտահայտում է իմ վերջնական որոշումը: Անհամբեր սպասում եմ քո պատասխանին:

Քո մասին մտածող և քեզ սիրող Քնարիկ»:

Նամակի բովանդակությունն այնքան խորը տպավորություն գործեց Լևոնյանի վրա, որ չգիտեր ինչ անել, ինչպես

Հնորհակալություն հայտներ նամակը կարդացող հայուհուն։ Վերջինս նամակը դրեց ծրարի մեջ, հանձնեց նրան և ասաց.

— Եթե ուզում եք պատասխանել, ես պատրաստ եմ օգնելու ձեզ։ Թեկադրեցեք՝ ես կդրեմ։

Լևոնյանը մի պահ տատանվեց, չէր իմանում ինչ պատասխանի։ Դեպի վեր, անորոշ կետի ուղղված նրա դեմքն արտահայտում էր՝ անհուն, անբացատրելի հուզմունք։

Հայուհուց իմանալով նամակի բովանդակութունը՝ տրտեսուհին հաղորդեց հիվանդներին, որոնք ուրախացան և Հնորհավորեցին Լևոնյանին։

— Իսկույն պատասխանիր, որ համաձայն ես, Արմենակ, մի տատանվիր, բացականչեց Մանդյուկն ուրախ ձայնով։

— Դրանից լավ բան։ Հեռագրիր, որ այդ աղջիկը դա,—հորհուրդ տվին ընկերները։

Լևոնյանը վերջնական որոշումը կայացրած մարդու վճռականությամբ նամակը սղմեց ձեռքում և ասաց.

— Նստալիա Իվանովնա, շատ եմ խնդրում, իմ անունից տալ հետևյալ հեռագիրը.

«Երևան, Նալբանդյան փողոց №... Քնարիկ Մանուկյանին։ Համաձայն եմ, խնդրում եմ գալ ինձ տանելու»։

Տնտեսուհին և հայուհին գնացին հեռագրատուն՝ կատարելու Լևոնյանի խնդիրը։

— Դե, հիմա կարող ենք Հնորհավորել,—ասացին ընկերները հավաքվելով Լևոնյանի շուրջը։

— Մաղարիչը քեզ վրա լինի,—ասաց Գորյաչկինը և շողափնելով դտավ Լևոնյանի ծխատուփը։

Մաղարիչն այն եղավ, որ նրա ծխատուփը հերթով շրջեց ձեռքից-ձեռք։ Ընկերները փաթաթեցին մախոթկան և սկսեցին ծխել։ Հետո պատմեցին սիրալին զանազան արկածներ, հետաքրքիր ու ծիծաղաշարժ դեպքեր պատերազմից։ Պատմում էին և ծիծաղում, քրքշում լիաթոք։

«Ի՛նչ անսպասելի նամակ, հիանալի առաջարկ»։ Մտա-

ծում էր Լեոնյանը պիշերը անկողնում պառկած: Նա կրծքին սղմեց նամակը և զգաց, թե ինչպես բացվում են նոր կյանքի, երջանկության դռները: Կարծես նոր լույս ու արև շողաց և այնպես պայծառ թվաց իրեն շրջապատը, կյանքը, աշխարհը...

«Վաղը երևի Քնարիկը հեռագիրը կստանա, ճամբար կընկնի և մի քանի օրից կլինի այստեղ: Իսկ մինչ այդ, ես պատրաստ կլինեմ: Մի քանի օրից պիտի գնամ, նոր կյանք, նոր երջանկություն պիտի ստեղծվի ինձ համար: Ի՞նչ հրաշալի հեռանկար»:

Լեոնյանը վերհիշեց նամակի բովանդակությունը, անգիր էր արել: «Մենք միասին կապրենք և կստեղծենք նոր կյանք»: Իսկ հորեղբայրս արդեն գիտե այդ մասին և համաձայն է...

«Ինչպես բախտս բանեց: Երա՞զ է արդյոք, թե իրականություն...»

Նրա երևակայության մեջ Քնարիկը պատկերվեց որպես լուսեղեն, պայծառ տեսիլք, գեղեցկության և իմաստության տիպար: Եվ նա անզուսպ ու անհուն կարոտ զգաց դեպի Քնարիկը, հորեղբայրը, Երևանը, դեպի անձիր և անսահման հայրենիքը... Նա չափսոսաց, որ այդ բոլորի համար զոհել է ամենաթանգը, աչքի լույսը: Նա խորապես զգաց, որ ինքը պայքարել է մի արդար գործի համար, այդ բոլորի պաշտպանության համար և իր թանկագին կորուստն իզուր չի անցել...

Այնուհետև Լեոնյանի տրամադրությունը միշտ բարձր էր: Աշխույժ էր, կայտառ, զվարճախոս: Հաճախ էր նվագում ու երգում: Հիվանդանոցում բոլորն էլ իմացան նամակի բովանդակությունը և բոլորն էլ ուրախ էին, որ նրա կյանքը լավ է դասավորվում: Բայց ուրախալի նորություն եղավ նաև այն, որ մի քիչ էլ ավելացավ նրա տեսողությունը:

— Ինչպես երևում է, սիրելիս, երկաթի մանրուքները հետզհետե հեռանում, մեկուսանում են: Մյուս տարի կգաս,

կրկին կվիրահատենք աչքդ և է՛լ ավելի լավ կտեսնես, — հուսադրում էր պրոֆեսորը:

Իսկ Մանդյուկը պնդում էր, որ դա Երևանից եկած նամակի ազդեցության արդյունքն է:

— Դա ավելի զորեղ էր, քան մադնիստի ուժը, — ասում էր Մանդյուկը:

Ինչ էլ լիներ պատճառը, Լևոնյանն այժմ համեմատաբար լավ էր տեսնում: Մշուշոտ շրջապատը կարծես մի քիչ պարզվել էր, կարողանում էր տարբերել առարկաները, ծանոթ վայրում ինքնուրույն կերպով քայլել և որոշել ուղղությունը: Բայց անծանոթ վայրում նա կոճվարանալու այդ անել և գրել-կարդալ դեռ չէր կարող:

Մի երեկո, Նատալիա Իվանովնան մոտեցավ Լևոնյանին, Թևանցուկ արեց և առաջարկեց հետևել իրեն: Լևոնյանը զարմացավ, որ փոխանակ բժշկարան գնալու, ուր սովորաբար գնում էին «Ալոյ» ընդունելու կամ որևէ հեղուկով մաքրելու աչքը, տնտեսուհին նրան տարավ ընդունարան և ասաց.

— Ահա ձեր խնդրած Արմենակ Լևոնյանը:

— Ես եմ, Արմենակ, Քնարիկը, — կանչեց ուրախ-ուրախ նրան սպասող աղջիկը:

— Օ՛հ, Քնար ջան, արդեն եկա՞ր, այնպե՞ս անհամբեր սպասում էի քեզ:

Ու նրանք անդիմադրելի ուժով փաթաթվեցին միմյանց...

— Եկել եմ քեզ տանելու, պատրա՞ստ ես, — հարցրեց աղջիկը ազատվելով նրա գրկից:

— Պատրաստ եմ, հենց հիմա էլ կարող եմ ճամփա ընկնել:

— Առավոտը նավը կմեկնի: Տոմսերը գնել եմ արդեն, — ասաց աղջիկը և առաջարկեց նստել:

Նրանք տեղավորվեցին նստարանին և շարունակեցին զրույցը: Իսկ տնտեսուհին գնաց իր գործին: Լևոնյանի սիրտը ուրախությունից տալիս ու վրա էր եղել, բաբախում էր բւժգին: Այդ պահին նա այնպե՞ս ուզում էր լավ տեսնել

Քնարիկին, որոշել նրա դեմքը, մարմինը, հագուստը, կոշիկները... Այնպե՛ս էր ուզում տեսնել: Բայց իրիկվա մառախուղի մեջ, էլեկտրական փոքրիկ լամպի աղուտ լույսի տակ նրա աչքին Քնարիկը պատկերվում էր որպես մշուշածածկ անորոշ զանգված, որի հագուստն ու մարմնի ջերմությունն զգում էր շոշափելով միայն: Այդ պահին նա պատրաստ էր ամեն ինչ զոհաբերել դեթ մի վայրկյան լավ տեսնելու համար Քնարիկին:

— Իսկ ինչպե՛ս են աչքերդ, ի՞նչ արդյունք տվեց բժշկությունը, — հարցրեց աղջիկը:

— Աչքերս լավ չեն տեսնում: Հաղիվ եմ առարկաները զանազանում, — պատասխանեց Լևոնյանը բնկճված ձայնով, հանցանքի մեջ բռնված մարդու նման, կարծես դատարանումն էր գտնվում, հարցաքննում էին:

— Ոչինչ, մի՛ մտածի, մի՛ հուսահատվի, ես քեզ հետ եմ, ինչպես նամակումս գրել եմ, այնպես էլ կլինի: Իմ վճիռը հաստատ է, անփոփոխ: Ես եկել եմ իրագործելու այդ վճիռը...

— Բայց պրոֆեսորն առաջարկում է մի տարուց հետո կրկին գալ և վիրահատել աչքս: Նա հույս է տալիս, որ ավելի լավ կտեսնեմ, — միջամտեց Լևոնյանը ոգևորված:

— Ավելի լավ, մյուս տարի ես քեզ կբերեմ և կսպասեմ մինչև բժշկությունդ վերջանա և միասին կվերագտնանք տուն...

Քնարիկի խոսքերը խորապես հուզեցին Լևոնյանին և նա ուրախությունից չգիտեր ինչ պատասխաներ:

Այնուհետև նրանք խոսեցին իրենց հետաքրքրող շատ հարցերի մասին: Դռնասլանը եկավ և առաջարկեց հեռանալ: Դռները փակում էին: Իսկ տնտեսուհին հագնվել, դնում էր տուն: Նա Քնարիկին հրավիրեց իր տուն՝ այդ գիշեր այնտեղ մնալու:

Լևոնյանը վերադարձավ պալատ և մտավ անկողին: Երջանկության շողերով ողողված, նրանց դյուրիշ շրջանակում գտնվող մարդու նման բերկրեց ու խնդաց և հանձնվեց քնի ամենազոր թևերին:

Շատ սրտառու էր Լեոնյանի բաժանումն ընկերներից։ Նրանք հոգեպես այնքա՛ն կապված էին միմյանց։ Երբ նա հագնվեց և վերցրեց ճամպրուկը, ընկերները հավաքվեցին և խիստ զգացված ճամփա դրին նրան։

— Մեզ շմոռանաս, Արմենա՛կ,—բացականչեց հիվանդներից մեկը։

— Բարով գնաս, երջանիկ լինի կյանքդ,—բարեմախթեցին մյուս ընկերները։

Նրանք այնպիսի բուռն ցանկություն ունեին տեսնելու այն աղջկան, որ եկել էր իրենց սիրելի ընկերոջը տանելու և բախտավորացնելու։

Երբ Քնարիկին թեանցով արած Լեոնյանը քայլերն ուղղեց դեպի մոտակա նավահանգիստ նավը նստելու, խորապես զգաց, որ իր համար նոր կյանք է սկսվում։ Նա խորը շունչ քաշեց և կարծես է՛լ ավելի աշխուժացավ, կենդանացավ։ Եվ նա ավելի թեթև, ավելի ազատ էր շնչում, երբ նավն սկսեց սահել կապուտակ ջրերի վրա, երբ զգաց հեռատարած ծովի զով շունչը։

Ու որքան նավը մոտենում էր հայրենական հողին, այնքան ավելի ուրախանում ու բերկրանքով էր լցվում նրա հոգին...

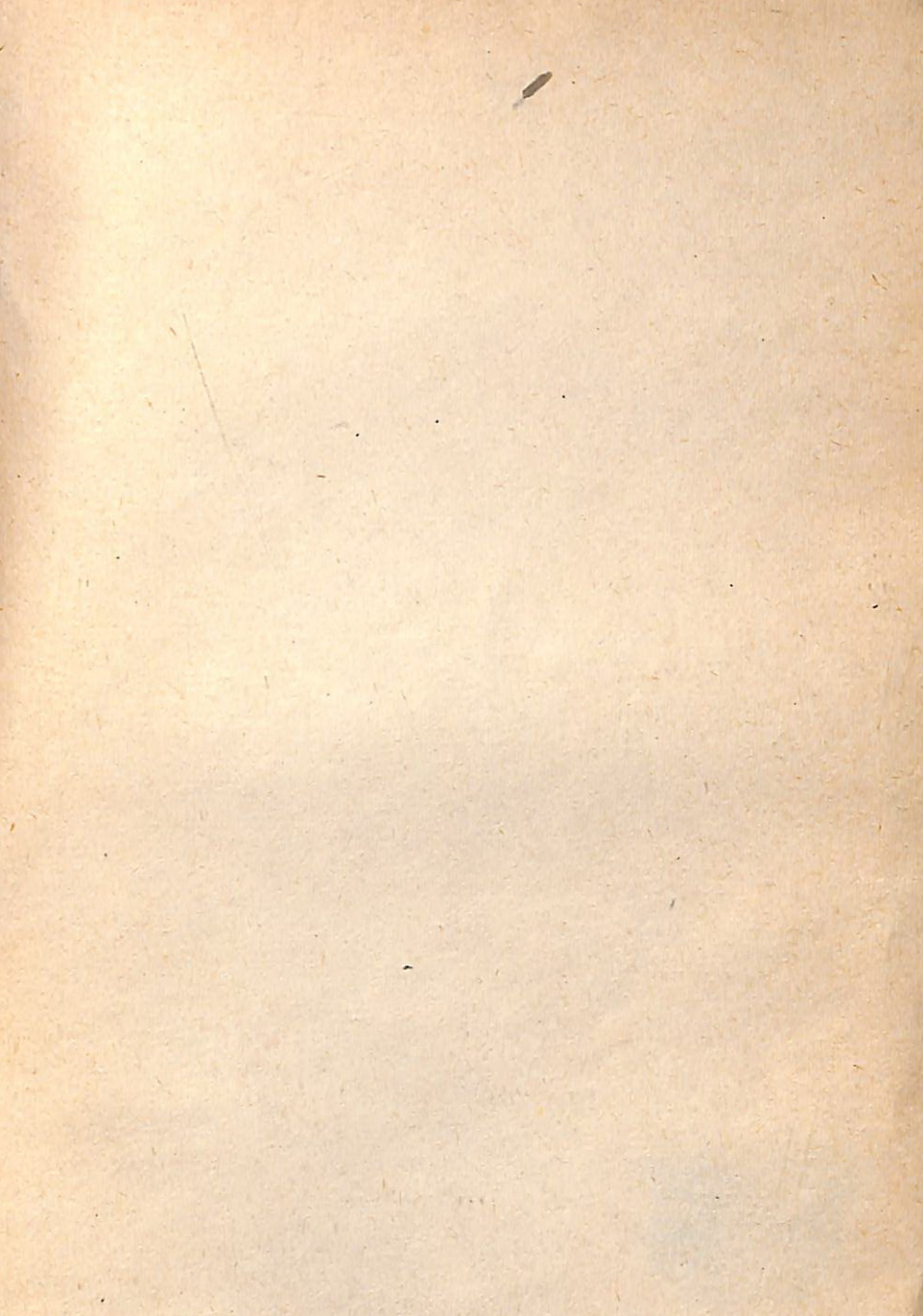

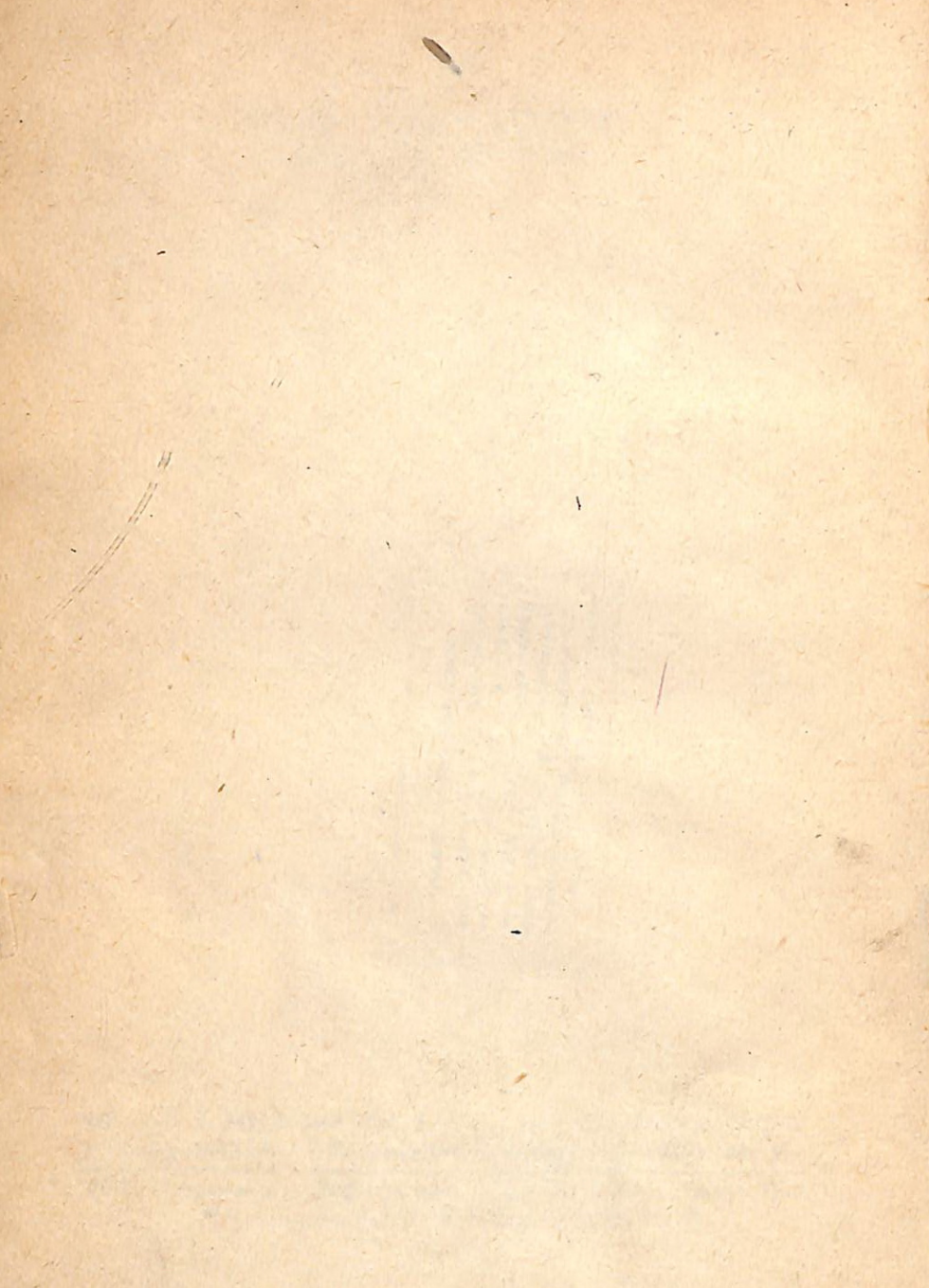
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

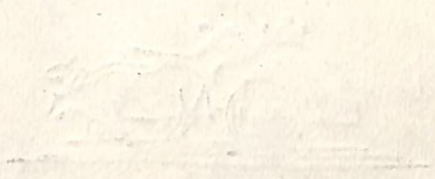
Հարադատ լաբեր	.	.	.	.	.	.	.	52
Լաչակո գլխիս	.	.	.	.	.	.	.	19
Գարնան շունչը	.	.	.	.	.	.	.	29
Մայրը	.	.	.	.	.	.	.	47
Լեյտնանտը	.	.	.	.	.	.	.	50

Պատ. խմբագիր՝ Ա. ԽԼԳԱԹՅԱՆ
Տեխ. խմբ.՝ Ի. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ

ՎՖ 01565 Պ. 836. Տիբաժ 4000. 4 1/4 Տպ. մամ. Հեղ. մամ. Հանձնված
է արտադ. 25/XI 46 թ.: Ստորագրված է տպագրութեան 10/II 1947 թ.:
ՀՍՍՌ Մինիստրներէ Սովետին կէց Պոլիգրաֆ և Հրատ. Վարչութեան
№ 3 տպարան, Երևան, Աւովերդյան № 65, 1947 թ.

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220028018

ԳԻՆԸ 5 Ռ.

